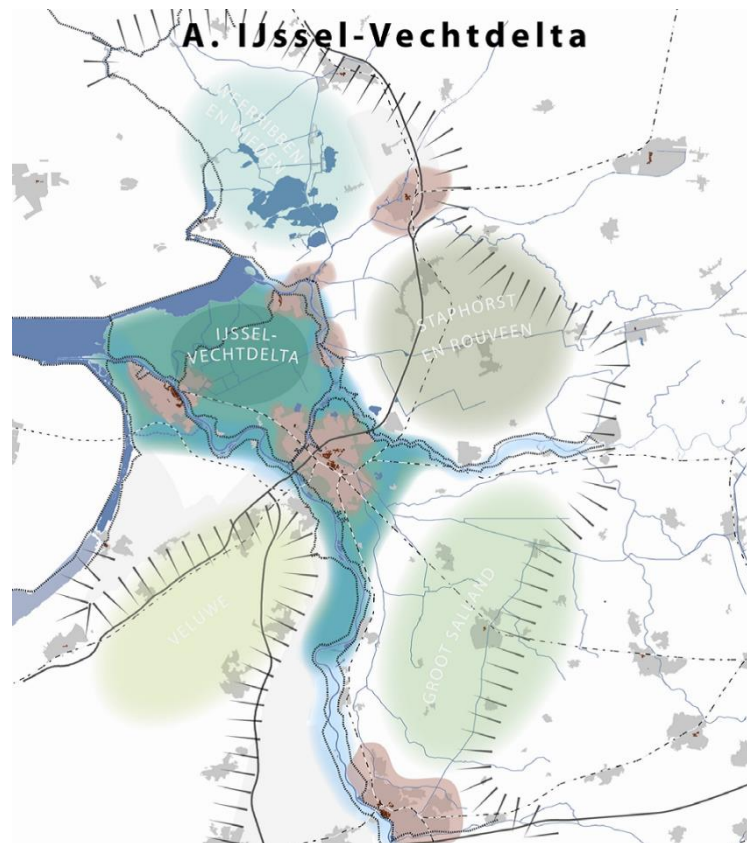

SKB-showcase

Gebiedsontwikkeling

IJssel-Vechtdelta

*Eindrapportage deelproject 8:
Governance, Kosten en Baten en Instrumenten*

Colofon

Uitgave

provincie Overijssel en gemeente Zwolle

Datum

Februari 2015

Auteurs

Lidwien Besselink

Renate Postma

Met medewerking van

Christian Voortman

Koen Weytingh

Tim Idema

Jeroen ten Klooster

Inlichtingen bij

Lidwien Besselink

Provincie Overijssel

Ruimte en Bereikbaarheid

LAM.Besselink@overijssel.nl

06-22145257

Adresgegevens

Provincie Overijssel

Luttenbergstraat 2

Postbus 10078

8000 GB Zwolle

Telefoon 038 499 88 99

Fax 038 425 48 88

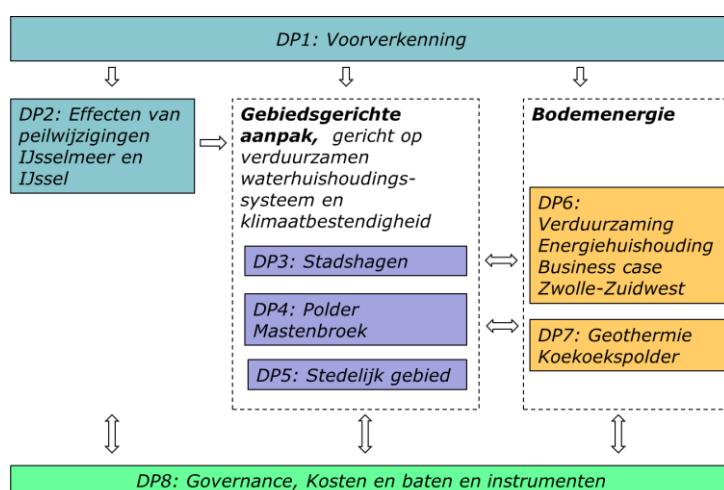
Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
1.1	Kader	4
1.2	Doelstelling	4
2	Uitgevoerde activiteiten	5
2.1	Algemeen	5
2.2	Flexival Carroussel Ondergrond	5
2.3	BodemBreed	6
2.4	Brainstorm governance-vraagstukken	8
2.5	Bijeenkomst SKB	8
2.6	Werk sessie Ontwerpen met de Ondergrond	8
2.7	Artikel WGC	8
2.8	Presentatie werkgroep grondwater UvW	9
2.9	Kennis Integratie Sessie (KIS) Governance & Baten	9
2.10	Excursie Deltaprogramma Nieuwsbouw en Herstructurering	9
3	Kosten en baten	10
3.1	Resultaten studie 4 cases provincie Overijssel	10
3.2	Doelstelling en toelichting Kosten en baten-lijn	11
3.3	Resultaat	11
4	Governance: Netwerksturing	12
4.1	Inleiding	12
4.2	Netwerksturing	12
4.3	Governance capacity en programmasturing	14
4.4	Vervolg	16
Bijlagen:		
1	Brainstorm governance-vraagstukken	
2	Verslag werksessie instrumenten	
3	MKBA Ondergrond (cases Overijssel).	
4	Artikel tijdschrift Water Governance Centre	
5	Artikel Stentor	

1 Inleiding

1.1 Kader

Naast de inhoudelijke deelprojecten 3 tot en met 7 is er binnen de SKB-showcase IJssel-Vechtdelta een dwarslijn Governance, Kosten en Baten en Instrumenten geformuleerd (zie schema, DP8).

Binnen dit deelproject zijn hulpmiddelen ontwikkeld of discussies gevoerd ter ondersteuning van de inhoudelijke deelprojecten rondom governance-thema's, kosten en baten en in te zetten instrumenten en methodieken. De resultaten hiervan zijn ingebracht bij de overige deelprojecten en bij de discussie over de invulling van het nieuwe programma IJssel-Vechtdelta.

1.2 Doelstelling

Doelstelling van dit deelproject is om vraagstukken die worden gesignaleerd binnen de verschillende deelprojecten rondom governance, kosten en baten en in te zetten instrumenten en methodieken even apart en gericht aandacht te geven b.v. in de vorm van een werksessie en met de resultaten hiervan de overige deelprojecten te verrijken.

2 *Uitgevoerde activiteiten*

2.1 **Algemeen**

Binnen het kader van deelproject 8 zijn in de periode juli 2012 tot en met december 2013 zijn de volgende activiteiten uitgevoerd:

- Bijdrage aan het Flexival Carrousel Ondergrond (september 2012);
- Bijdrage aan BodemBreed (november 2012);
- Brainstorm Governance-vraagstukken en overleg met SKB-dwarslijn Governance (najaar 2012);
- Bijeenkomst SKB (april 2013);
- Werksessie Ontwerpen met de Ondergrond (mei 2013);
- Artikel WGC (december 2013);
- Presentatie werkgroep grondwater, Unie van Waterschappen (31 maart 2014);
- Kennisbijeenkomst Governance en Baten van de ondergrond, SKB (7 juli 2014);
- Excursie Deltaprogramma Nieuwsbouw en Herstructurering IJVD (25 september 2014).

In dit hoofdstuk worden de resultaten van deze activiteiten beschreven. De in 2014 uitgevoerde activiteiten hebben zich vooral gericht op de governance van netwerksturing en het leveren van een bijdrage aan de ontwikkeling van de regionale intentieverklaring Klimaatactieve Stad IJVD. De resultaten van deze activiteiten zijn beschreven in hoofdstuk 4.

2.2 **Flexival Carrousel Ondergrond**

Op het Flexival is door Christian Voortman en Lidwien Besselink een werksessie georganiseerd. De werksessie is ingeleid met een schets van de problematiek van de IJssel-Vechtdelta: hoger IJsselmeerpeil, meer afvoer via de IJssel en een andere veiligheidsnormering. Deze wateropgave willen de gebiedspartners koppelen aan de duurzame ontwikkeling van het gebied, maar hoe doe je dat? In Stadshagen is al gestoeid met duurzaamheid als een leidend principe, voortgekomen uit de visie op de ondergrond. Hoe kan het domein ondergrond worden ingezet in het dichterbij brengen van duurzaamheidsdoelen? Om de opgaven en kansen vanuit de ondergrond in beeld te brengen is een eerste opzet van een opgaven- en kansenkaart gemaakt.

Tijdens de werksessie is in twee groepen nagedacht over de vraagstellingen:

- Zien we opgaven of kansen over het hoofd? Waar kan de ondergrond nog meer aan bijdragen?
- Welke criteria missen we nog onder PPP?

Uit de levende discussie zijn leuke ideeën en principes naar boven gekomen: denk aan andere vormen van landbouw (algenindustrie, riet), energieopwekking in combinatie met het zoeken naar andere economische dragers voor het gebied, flexibiliseer waar kan en houd de grondwaterstanden vast waar moet. Ook ideeën in de ruimtelijke inrichting zijn genoemd, zoals drijvende kassen en terpen.

Resultaten - ideeën

Lange termijn perspectief:

- Is veiligheid nu leidend?
- Hoe worden de gebruikers van het gebied betrokken in het proces;
- Hoe is PPP nu en hoe zou de opgave vanuit water ingezet kunnen worden om balans te brengen of deze verder te versterken.

Oplossingen/maatregelen

- Drijvende kassen (Koekoekspolder):
 - Actief: waterpeil omhoog (tegen bodemdaling)
 - Reactief: overstroming
- Algenindustrie, rietindustrie: nieuwe agrarische industrie → van eiwitten naar biomassa
- Energieopwekking → uitslaand water
- Zoetwater winnen in gebied (stad) waar je water bergt
- Benut buitengebied voor opgave stedelijk gebied
- Zoek economische peilers onder je buitengebied opgave
- Energie opwekken door waterstroom IJssel → verval in diepste polder (let op niet teveel oppompen, is infiltratie voldoende?)
- Energie uit stromend water → verbreding rivier (?)
- Onderscheid maken in gebieden:
 - Stabiliseren grondwaterstanden: kwetsbare gebieden (binnenstedelijke gebieden, na-oorlogse wijken), hier ook WKO etc. plaatsen etc.
 - Flexibiliseren grondwaterstand: nieuwe gebieden, herstructureringsgebieden en buitengebied
- Maak van opgaven/effecten kansen? B.v. archeologie → beleving archeologie
- Nadenken over buitendijks ontwikkeling: tijdelijk of permanent
- Ideeën opdoen via excursies:
 - Rotterdam (Jeroen)
 - Noordwaard (via Gemma van Eijsden)
 - Overdiepse Polder (Raamsdonksveer)
 - Hondsbroeksche Pleij Westervoort
 - Waterhouderij Walcheren

2.3 BodemBreed

Door Tim Idema (gemeente Zwolle) en Jeroen ten Klooster (provincie Overijssel) is op Bodembreed 2012 een werksessie georganiseerd. Hierbij samengevat de input vanuit de groep deelnemers (circa 22 mensen),

Inbreng people:

- bouwen op terpen
- waterberging in eigen gebied
- terpenbouw op stevige ondergrond
- groen wonen, resterende woningen (deel van) voorzien van: zonnecellen, waterpartijen, helofytenfilters, infiltratievoorzieningen
- veiligheidsgevoel= hoofd beiden aan stijgende waterstanden => oplossing: toename waterberging, holle ruimte toename -> korrelig materiaal (grootschalig) toepassen

Inbreng planet:

- oxidatie veen voorkomen
- maak overloopgebieden waar het peil meebeweegt met buitenwater
- natte landbouw
- veenlaag vervangen door zand
- bouw drijvende woningen
- maak gebruik van grijswater
- ontkoppelen HWA infiltratie
- graaf waterstroom tbv afwatering met ruimte voor overstroming. Hierdoor ontstaat er meer vruchtbare grond na overstroming, goed voor natuur, recreatie en zandwinning
- saneren Zwarte water ed en specie gebruiken tbv terpen (evt dijk)
- nabij resterende woningen (te bouwen) meer waterpartijen, natuurontwikkeling (zuivering met helofytenfilter)

Inbreng profit:

- maatschappelijke baten van varianten met elkaar vergelijken
- ecoboerderijen: duurzaam -> educatieve (natuur, water, agrarisch), Stadshagen is kinderrijke wijk
- energieneutrale kantoren obv water/zon

- energie besparen via inzet wko
- afvoer + berging regenwater in bodem, besparing riool en zuivering, zet in op veel onbedekte bodem en/of doorlatende verhardingen
- waar mogelijk gebouwen en infrastructuur op minst zettingsgevoelige grond (of min variatie daarin -> minder kosten)

CRITERIUM DUURZAAMHEID	OPLOSSINGEN
People 1. Identiteit 2. Veiligheidsgevoel 3. Menselijke maat en comfort 4. Beschikbare buitenruimte 	
Planet 1. Unieke biodiversiteit 2. Omvang van ecosystemen 3. Waterkwaliteit 4. Flexibiliteit en continuïteit 5. Gebruik van lokale bronnen 	
Profit 1. Vestigingsklimaat 2. Economische waarde van de omgeving 3. Bruto regionaal product 4. Koopkracht 5. Flexibiliteit 	

Omdat een deelnemer terug gaf dat hij de indruk had dat er voorkeur bestond voor de variant Mix op maat, is vervolgens met een deel van de groep gesproken (waaronder een vertegenwoordiger van het Rijk) over de verschillen en de consequenties van de uitwerkingen. De meerderheid kwam tot de conclusie dat de Mix op maat variant inderdaad het meest aantrekkelijke beeld lijkt te schetsen. Dit vooral vanwege de maatwerkoplossingen, maar dat hier vooral op het gebied van governance een groot vraagstuk ligt. Want wie betaalt wat (is eenvoudiger als vooral bestaande dijken moet worden verhoogd in plaats van nieuwe dijken maken binnen de regio). Hier ligt nog wel een taak.

2.4 Brainstorm governance-vraagstukken

In het najaar 2012 is een 1^e brainstorm gehouden over de governancevraagstukken binnen de gebiedsontwikkeling IJssel-Vechtdelta. Hier ligt ook een directe relatie met de Proeftuin Water, waarvan de gemeente Zwolle trekker is. Deze 1^e brainstorm heeft geresulteerd in een aantal vraagstellingen (zie bijlage 1).

Als centrale vraagstellingen zijn geformuleerd:

- *Hoe werkt een netwerkorganisatie en hoe kom je gezamenlijk tot een maximaal resultaat?*
- *Specifieker voor de SKB-showcase: hoe kan worden gerealiseerd dat de ondergrond op een volwaardige wijze wordt meegenomen binnen de duurzame gebiedsontwikkeling IJVD?*

De resultaten van de brainstorm zijn in een overleg met de governance-lijn van SKB besproken.

2.5 Bijeenkomst SKB

Op 12 april 2013 is vanuit de SKB-showcase IJssel-Vechtdelta deelgenomen aan de governance-baten kick-off en is de vanuit de governance-lijn opgestelde sturingsaanpak doorgesproken. Op basis hiervan is deze sturingsaanpak aangepast en ingebracht in de deelprojecten 4 en 5, die zich richten op de gebiedsgerichte aanpak.

2.6 Werksessie Ontwerpen met de Ondergrond

In mei 2014 is een aparte werksessie instrumenten 'Ontwerpen met de Ondergrond' georganiseerd. Basisidee is om gedurende de looptijd van de showcases (tot juli 2014) driemaal bij elkaar te komen voor kennisuitwisseling (SKB-lab):

- Uitwisselen van de verschillende methodieken en vanuit een open discussie kijken waar de methodieken kunnen worden toegepast, wat de meerwaarde van de verschillende methodieken is en kijken hoe ze elkaar kunnen versterken;
- Onderzoeken of we ze kunnen plaatsen in een overkoepelende planningsmethode. Zie ook de hierboven beschreven ontwikkeling in de ruimtelijke ordening;
- Toepassing en doorontwikkeling van de methodieken binnen zowel de SKB-showcase IJVD als Amersfoort, waarbij de uitvoering onderdeel vormt van de eigen showcase;
- Uitwisseling van de resultaten.

Het verslag van de 1^e bijeenkomst is opgenomen als bijlage 2 opgenomen. In 2014 zal hier een vervolg aan worden gegeven.

2.7 Artikel WGC

Voor het tijdschrift van het Water Governance Centre is door Renate Postma, met medewerking van Geiske Bouma en Lidwien Besselink, een artikel geschreven over de werkwijze binnen de proeftuin Water en waarin de SKB-showcase IJssel-Vechtdelta als een voorbeeldproject is opgenomen. Dit artikel wordt einde 2013/begin 2014 geplaatst. De eindversie van dit artikel is opgenomen als bijlage 4 in deze tussenrapportage.

2.8 Presentatie werkgroep grondwater UvW

Op 31 maart 2014 is vanuit de SKB-showcase IJssel-Vechtdelta een presentatie gehouden voor de werkgroep grondwater van de Unie van Waterschappen, samen met de provincie Gelderland en de gemeente Groningen. In de werkgroep heeft een geanimeerde discussie plaatsgevonden over de rol van de ondergrond binnen het waterbeheer.

2.9 Kennis Integratie Sessie (KIS) Governance & Baten

Op 7 juli 2014 is een door SKB georganiseerde Kennis Integratie Sessie bijgewoond rondom Governance en Baten van de Ondergrond. In deze bijeenkomst zijn de opgedane ervaringen binnen de verschillende SKB-showcases gedeeld. Het verslag hiervan kan worden ingezien via de website www.skbodem.nl.

2.10 Excursie Deltaprogramma Nieuwbouw en Herstructurering

Op 25 september 2014 heeft een excursie plaatsgevonden vanuit het Deltaprogramma Nieuwbouw en Herstructurering naar de IJssel-Vechtdelta. Voor en groep van circa 30 deelnemers is een presentatie verzorgd over de SKB-showcase IJssel-vechtdelta en is het concept van de Derde Rivier toegelicht.

3 *Kosten en baten*

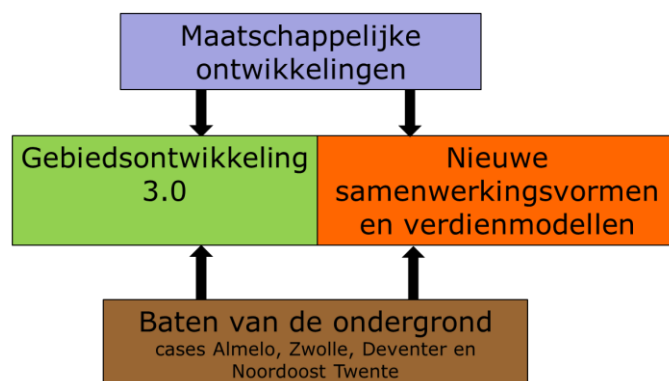
3.1 *Resultaten studie 4 cases provincie Overijssel*

In 2012 zijn binnen de provincie Overijssel voor vier provinciale cases zijn de baten van de ondergrond zo concreet mogelijk in beeld gebracht en de resultaten in de betreffende processen ingebracht. Vanuit het Coalitieakkoord zijn de volgende cases geselecteerd.

1. Binnenstedelijke gebiedsontwikkeling: transformatie binnenstad Almelo en spoorzone Zwolle;
2. Ontwikkeling nieuwe woonwijk Steenbrugge te Deventer;
3. Gebiedsontwikkeling NoordOostTwente.

Binnen alle vier cases is op een eigen wijze invulling gegeven aan het (paraplu-)begrip duurzaamheid. Alle methodieken helpen om de ondergrond als (onontgonnen) onderdeel van duurzame ontwikkeling en inrichting in beeld te brengen. De keuze van de methodiek doet er eigenlijk niet eens zoveel toe; iedere methodiek heeft eigen kwaliteiten en helpt om de ondergrond op de agenda te krijgen en de dialoog met name met de planontwikkelaar en batenhouders te starten. Combinaties van verschillende technieken zijn ook mogelijk! Het is een 1e stap in het proces, die binnen de verschillende cases nog verder moeten worden gebracht.

Duidelijk is geworden dat de baten van de ondergrond niet apart moeten worden beschouwd, maar onderdeel vormen van een totale business case/verdienmodel (zie schema).

Een uitgebreidere rapportage van de resultaten en de conclusies is opgenomen als bijlage 3. De opgedane kennis en ervaring is ingebracht binnen de SKB-showcase IJssel-Vechtdelta.

3.2 Doelstelling en toelichting Kosten en baten-lijn

Binnen de deelprojecten 4 (polder Mastenbroek), 5 (Stedelijke gebied Zwolle) en 6 (verduurzaming energiehuishouding Zwolle-Zuidwest) zullen de kosten en baten van de ondergrond worden uitgewerkt, resulterend in concrete business cases. Indien positief kunnen deze business cases samen met de gebiedspartners concreet tot uitvoering worden gebracht, inclusief het vormgeven van het samenwerkingsverband.

Een business case, een verdienmodel met financieringsconstructie, is van essentieel belang voor het haalbaar maken van duurzaamheid in een gebied. Zonder een verdienmodel kan er geen adequate besluitvorming en uitvoering plaatsvinden. De uitdaging is om binnen de gebiedsontwikkeling IJssel-Vechtdelta een case heel concreet te maken en daar het verdienmodel voor uit te werken. Hierbij is het besef van belang dat economie, bedrijvigheid en banen gebaseerd op duurzame principes een belangrijke motor kunnen zijn voor duurzame gebiedsprocessen. De "waarden" in een gebied die dat mogelijk maken kunnen expliciet gemaakt worden als we anders denken. Deze ideeën zullen verder worden uitgewerkt binnen de kosten- en batenlijn.

Baten van ecosysteemdiensten geleverd door de ondergrond (b.v. de bufferwerking van water) zijn lastig kwantificeerbaar. De beperkte zichtbaarheid van de baten van de bufferwerking van de bodem wordt nog versterkt door de lange termijn waarop veranderingen plaatsvinden. Dit geldt zowel voor verbeteringen als verslechtingen. Bij een economische kosten-baten-analyse wegen bovendien de langere termijn effecten minder zwaar mee.

Centrale vraagstellingen:

- *Hoe kunnen de (ondergrond)baten van beide strategieën in beeld worden gebracht? Wat zijn de baten van het verbeterd omgaan met droogte en wateroverlast in de stad?*
- *Welke informatie kan vanuit landelijk onderzoek op dit vlak worden aangeleverd en op welke punten kan regionaal onderzoek bijdragen aan het landelijk onderzoek (pilot)?*

3.3 Resultaat

Voor vier business cases, ontwikkeld vanuit de wateropgaven binnen de IJssel-Vechtdelta, zijn de kosten en baten in beeld gebracht. Het betreffen de business cases:

1. Breezicht Waterneutraal;
2. Groener Assendorp;
3. Waterboeren in polder Benoorden de Willemsvaart;
4. Waterwenschap in Zwolle-Zuidoost;

Binnen deze vier business cases zijn de mogelijke kosten en baten vanuit de ondergrond in beeld gebracht. De resultaten zijn beschreven in het rapport 'De Derde Rivier, Hoe de grondwaterrivier aanzet tot co-creatie.' Het voornemen bestaat om 2 van deze business cases verder te gaan uitwerken tot et niveau van een uitvoeringsplan.

Daarnaast is binnen deelproject 6 een business case opgesteld voor de ontwikkeling van geothermie in Zwolle-Zuid. In deze business case is berekend in hoeverre het haalbaar is om zowel het bedrijvenpark Hanzeland als de scholencomplexen Windesheim en Greidanus te voorzien van warmte middels een geothermiebron. Deze business case lijkt haalbaar. Het vervolg zal bestaan uit het ondertekenen van een intentieovereenkomst met de betrokken partijen en het opstarten van fase 2 van de haalbaarheidsstudie.

4 Governance: Netwerksturing

4.1 Inleiding

Gebiedsontwikkelingen à la de IJVD en de proeftuin Water zijn programma's die met veel gebiedspartners samen worden uitgevoerd. Daarnaast is in 2014 de regionale intentieverklaring Klimaat Actieve Stad IJVD ondertekend. In dit hoofdstuk staat de vraag centraal op welke wijze netwerkorganisaties zodanig kunnen samenwerken dat de gezamenlijk gebiedsdoelstellingen worden bereikt.

4.2 Netwerksturing

In de IJssel-Vechtdelta wordt gewerkt aan diverse watervraagstukken die op het gebied afkomen en wordt gekeken hoe deze vraagstukken kunnen worden gekoppeld aan een duurzame ontwikkeling van het gebied. Dit gebeurt via de gebiedsontwikkeling IJssel-Vechtdelta, waarin de drie gemeenten Zwolle, Kampen en Zwartewaterland, het waterschap Groot-Salland en de provincie Overijssel samenwerken. Om de waterinnovatie in de IJssel-Vechtdelta verder te stimuleren is in maart 2013 de Proeftuin Water regio IJssel-Vechtdelta gelanceerd: een netwerkorganisatie die de innovatiekracht van de regio versterkt met als uiteindelijke doel om een concurrerende regio te blijven op het gebied van wonen, werken, ondernemen en recreëren (<http://www.proeftuinwater.nl/cms/>).

Vanuit de Proeftuin Water is ook het initiatief genomen om een regionale intentieverklaring Klimaat Actieve Stad, regio IJVD op te stellen. (<http://proeftuinwater.nl/cms/index.php/nieuws/68-actieprogramma-klimaat-actieve-stad.html>) Deze regionale intentieverklaring is op 7 oktober door 33 partijen ondertekend in museum de Fundatie in Zwolle en op 9 oktober aangeboden op de landelijke bijeenkomst Festival Ruimtelijke adaptatie te Utrecht. Vervolgens zijn in een werkbijeenkomst op 13 november 2014 met de betrokken 33 partijen zo'n 26 initiatieven geformuleerd. Deze initiatieven zijn op de ontbijtsessie voorafgaand aan de TEDx Climate Active Cities op 28 januari 2015 gepresenteerd. Bij deze ontbijtsessie is ook de visualisatie van De Derde Rivier, gemaakt door Leon Keer, gepresenteerd (zie foto). Ook op 5 februari 2015 is het gedachtengoed van De Derde Rivier gepresenteerd op het seminar IJssel-Vechtdelta. Hierover is een artikel verschenen in de Stentor (zie bijlage 5). Inmiddels hebben zich zo'n 40 partijen aangesloten bij het initiatief KAS IJVD.

Zowel bij de Proeftuin Water als het regionale initiatief KAS IJVD speelt de vraag hoe netwerkorganisaties goed kunnen functioneren. Bijvoorbeeld: de Proeftuin Water is een netwerk, maar heeft verder geen status / programma. Het blijkt lastig om een netwerkorganisatie 'in leven' te houden zonder een duidelijke trekker ('nobody in charge'); partijen verwachten toch regie/sturing op initiatieven. Hieruit komt de vraag ook naar voren of de governance capacity van de gebiedspartners voldoende is om de gewenste waterinnovatie binnen het gebied te realiseren.

Centrale vragen zijn dus:

- Hoe kan een goed optimum worden gevonden tussen netwerksamenwerking, waarin verschillende initiatieven slim worden verbonden, en programmering waar je gemakkelijker sturing, geld en bestuur aan kunt koppelen?
- Hoe kun je de governance capacity meten van een netwerkorganisatie, met vele verschillende partners, zowel publieke als private partijen?
- Hoe kun je de governance capacity van een netwerkorganisatie vergroten? Welke acties helpen daarbij?

Tijdens een deelsessie van het seminar IJssel-Vechtdelta, dat heeft plaatsgevonden op 5 februari 2015, is gediscussieerd over de vraag van de kracht van het netwerk Proeftuin Water.

Basis van het netwerk: kracht of zwakte?

- Veelheid aan partijen en dus motieven (van groene wijken tot duurzaamheid tot onderwijs en PR);
- Mensen met een persoonlijke drijfveer, informeel contact in plaats van functionarissen en convenanten;
- Geen gelijkwaardige inbreng (overheden onderling, overheden versus ondernemers, particulieren versus professionele organisaties);
- Geen harde afspraken / convenant / geld;

Spontaniteit versus sturing:

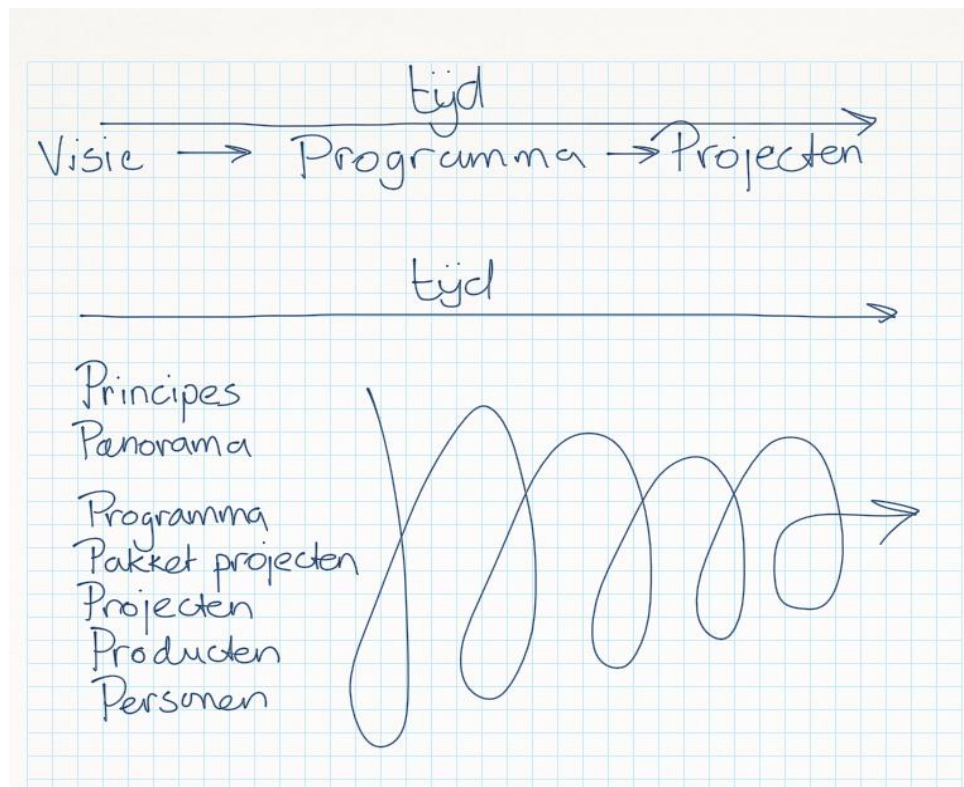
- Wie stuurt wat?
- Wie spreek je waar op aan?
- Vrijheid versus vrijblijvendheid;
- Dynamisch netwerk;
- Spin in het web;
- Rol overheden / proeftuin.

Reacties van Arwin van Buuren (EUR) en Frans Evers (oud-directeur Natuurmonumenten) op deze vragen:

- Maak duidelijk onderscheid tussen echte stakeholders en anderen;
- Zorg dat je de verschillende belangen van alle partijen goed kent;
- Cluster de partijen (met 42 partijen een 1 op 1 relatie onderhouden is onbegonnen werk);
- Zorg dat het niet van personen afhangt (als diegene een andere baan krijgt stort het kaartenhuis in elkaar);
- Elke fase van een netwerkontwikkeling vraagt om een andere vorm. Houdt deze dus flexibel;
- In deze fase (start KAS) wellicht afspraken maken over hoe je wilt samenwerken / wat je van elkaar mag verwachten (ipv afspraken over resultaten en geld);
- Moet de spin in het web een overheid zijn? Zoek een lokale Wim Kuijken!

4.3 Governance capacity en programmasturing

Op 24 september is een discussie gevoerd met prof. G. Teisman van de Erasmus Universiteit Rotterdam over programmasturing en governance capacity. Door Prof. G. Teisman is aangegeven dat de oude werkwijze van visie → programma → projecten (volgtijdelijk) niet goed werkt bij de vraagstukken die spelen binnen de IJssel-Vechtdelta. We maken nu een ontwikkeling door van government (klassieke bestuurskracht) naar governance capacity (kracht van vitale netwerken die productieve ketens voortbrengen). Volgens hem moeten we het proces kantelen en werken vanuit 8 P's (zie tekening, Bron: Nederlandbovenwater (NLBW), Gebiedsontwikkeling als trektocht). Op deze wijze wordt zowel orde gecreeërd als ruimte voor nieuwe dingen.

Toelichting P's:

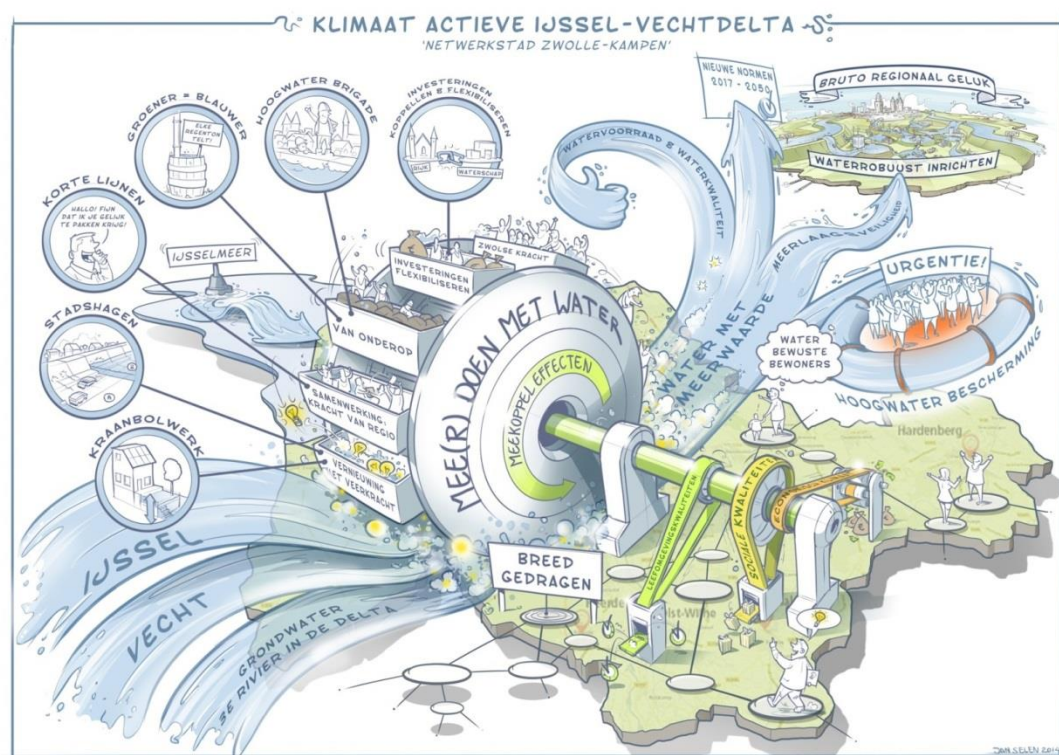
- Personen: initiatiefnemers
- Principes: gedeelde waarden
- Panorama: stip op de horizon
- Programma: globaal ontwerp
- Pakketten: deelprogramma's
- Projecten: eenheden in tijd en ruimte
- Producten: objecten en materialen
- Personen: gebruikers

Er zijn drie voorwaarden voor het opbouwen van governance capacity:

1. Multi-level arrangement: leveren van bijdragen van deelnemers op alle lagen: voegt iedereen toegevoegde waarde?
2. Multi-disciplinair/multi-sectoraal: zijn alle relevante sectoren aangehaakt? Is vraag en aanbod georganiseerd? Is er ontwikkelruimte?
3. Triple Helix of Quadruple helix: samenwerking overheid, bedrijfsleven en onderwijs/kennisinstellingen (triple) en boeren/burgers/buitenlui (quadruple) ?

Wat doet de overheid in dit proces? Het vaststellen van principes en het panorama, de stip op de horizon. Daarna begin je bij de initiatieven die uit de maatschappij komen. Maak daar logische pakketjes van (zodat 1+1 = 3). Overheidspartijen kunnen dit proces faciliteren. Pakketjes maken, zorgen voor programma's met een +, etc. Daarnaast pakt de overheid die dingen op die niet uit de maatschappij komen maar wel nodig zijn om de doelen (principes / panorama) te halen. Bijvoorbeeld normering waterveiligheid na 2050.

Voor Klimaat Actieve Stad is een eerste panorama geschetst. De IJVD principes zijn hierin terug te vinden, inclusief de derde rivier, als symbool voor de kansen van de ondergrond.

4.4 Vervolg

De partners binnen de gebiedsontwikkeling IJVD zijn bezig met het vormgeven van het nieuwe programma IJVD. Hierbij zal de door prof. Teisman geschetste aanpak worden meegenomen om de governance vorm te geven. Ook het netwerk Klimaat Actieve Stad IJVD zal verder worden vormgegeven op basis van deze aanpak / visie op governance.

Bijlage 1: Brainstorm Governance-vraagstukken

Samenwerken (publieke sector)

- Hoe werken netwerkorganisaties? Hoe werk je met 5 gebiedspartners (provincie, 3 gemeenten, waterschap) samen? Waar zit de verbondenheid? Hoe houd je de gezamenlijke visie vast, ieder vanuit haar eigen rol en verdeling van verantwoordelijkheden;
- vaak werkend vanuit thematische insteek/kapstok;
- Hoe til je thematische onderwerpen naar een hoger planniveau, vanuit brede integrale duurzaamheidsgedachte?
- Hoe voorkom je dat projectleiders of projectteamleden terugvallen op hun klassieke aanpak/methode, waardoor de focus te smal wordt?
- Hoe zorg je dat de positieve energie bij de personen binnen het geheel gebundeld kan worden om daadwerkelijk stappen naar een integrale, duurzame aanpak te zetten?
- Hoe zorg je dat de brede integrale/duurzame ideeën ook bij de betrokken bestuurders terechtkomen?
- Kun je de governance-capacity van project/netwerkorganisatie IJVD meten met de methodiek van Geert Teisman?
- Niet iedereen hoeft een brede integrale/duurzame aanpak te hebben. Je hebt met name "grenswerkers" nodig die de benodigde schakels maken. Hoe zorg je dat je hiervoor de juiste medewerkers in het projectteam hebt? Aansluiten bij Human Capital Agenda?
- Hoe realiseer je een (internationaal) netwerk van wetenschappelijke instituten, overheden, probleembezitters, etc. om ervaringen en kennis uit te wisselen?

Publiek-private samenwerking (PPS-constructies)

- Hoe bied je mogelijkheden voor marktpartijen en kennisinstellingen om deel te nemen en bij te dragen aan de innovatieve proeftuin IJssel-vechtdelta. Welke nieuwe vormen van publiek-private samenwerking zijn er mogelijk in dit gebied?
- Welk innovatief (planologisch) instrumentarium wat bestuurlijk nodig is voor daadkrachtige implementatie van duurzame ruimtelijke ontwikkeling kan er worden ontwikkeld?
- Hoe kan de samenwerking met gebruikers van het gebied, bewoners, maatschappelijke organisaties, (agrarische) bedrijvigheid, worden vormgegeven (netwerksamenwerking)?
- Is het mogelijk om als regio een (tijdelijk) eigen beleid op de ruimtelijke ontwikkeling te hanteren om concreet te oefenen met de toepassing van (nieuwe) planologische instrumenten en (bestuurlijke / ambtelijke) samenwerkingsverbanden en zo tevens een voorbeeldregio voor andere regio's te zijn?

Programma-aanpak IJssel-Vechtdelta

- Hoe houd je korte termijn en lange termijn in balans? Hoe voorkom je dat de focus op alleen de korte termijn vraagstukken ligt?
- Hoe houd je de maatschappelijke opgaven centraal in het programma? Hoe vind je een balans tussen het oplossen van de wateropgave en de gewenste duurzame gebiedsontwikkeling, waarin de wateropgave gekoppeld wordt aan de andere opgaven van het gebied?
- Is de UAA-regel (Urgentie, Ambitie en Afhankelijkheden, voorwaarde voor integrale aanpak) van toepassing op het gehele programma?

Communicatie

- Hoe geef je participatietrajecten vorm?
- Inrichting communicatie, met name over boodschap over veiligheid!

Onderzoek en onderwijs

- Hoe betrekken we onderzoek en onderwijs bij de showcase?
- Hoe zorgen we ervoor dat de studenten de goede opleidingen krijgen, zodat ze straks goed opgeleid zijn voor de vraagstukken waar we als maatschappij voor staan (Human Capital Agenda)?
- Welke onderzoekssporen lopen er, zowel inhoudelijk als procesmatig, die ons helpen om antwoorden te verzamelen op de vraagstukken waar we voor staat binnen de gebiedsontwikkeling IJVD?

Watergovernance-centre

- Welke vraagstukken zijn al binnen het watergovernance-centre uitgezocht?

Mogelijk interessante websites:

- www.snellerinnoveren.nl
- www.watergovernancecentre.nl
- www.pps.nl

Bijlage 2: Verslag werksessie instrumenten

Datum: 14 mei 2013

Locatie: Stadskantoor gemeente Zwolle

Aanwezigen:

- Christian Voortman en Renate Postma (gemeente Zwolle)
- Koen Weytingh (Toekomststerk): gebiedsintegrator
- Siebe Vrieswijk (Toekomststerk)
- Vincent Grond (GrondRR): gidsmodellen
- Fransje Hooimeijer (TU Delft/TNO): Ontwerpen met de Ondergrond
- Sylvana van Baren (afstudeerder TU Delft)
- Marco Hoogvliet (Deltares): Duurzame Deltasteden
- Jan Elsinga (ministerie van I&M, DPNHS)
- Geert-Jan Verkade (CURNET, penvoerder SKB-showcase Amersfoort)
- Paul Camps (gemeente Amersfoort)
- Martin van Meurs (waterschap Vallei en Veluwe)
- Sonja Kooiman (SKB)
- Jaya Sicco Smit (provincie Overijssel)
- Lidwien Besselink (provincie Overijssel, penvoerder SKB-showcase IJVD)

Presentatie Koen (zie bijlage)

- Waterveiligheid als leidend principe wordt een wat 'enge' benadering gevonden, breder insteken via water of landschap. Gedachte achter dit principe is dat dynamiek aanleiding is een gebied duurzamer te maken dan daarvoor. In dit geval water(veiligheid), maar kan ook wat anders zijn;
- Gebiedsdoelen zijn een combinatie van collectieve (vanuit overheden, Europa, etc.) en private doelen (wat willen de gebiedsgebruikers, wat past bij het gebied);
- Invullen van begrip duurzaamheid is afhankelijk van het schaalniveau: van gebied – (watersysteem) – project.
- De IJssel-Vechtdelta principes kennen een logische opbouw. Sommige zijn procesgericht andere resultaatgericht (3 t/m 6).

Duurzame gebiedsontwikkeling

Naar aanleiding van de presentatie van Koen is een rondje gemaakt om de belangrijkste ontwikkelingen binnen duurzame gebiedsontwikkeling te signaleren, die van belang zijn voor de toepassing van methodieken/instrumenten. Doel is om zo een goed startpunt te krijgen voor de discussie over de methodieken/instrumenten. Punten die zijn aangegeven:

- Het wordt belangrijker dat vakmensen vroegtijdig aan tafel zitten in het ontwerpproces;
- Klimaatbestendigheid als onderdeel van duurzame gebiedsontwikkeling wordt belangrijker;
- Het gaat nadrukkelijk om waarde creatie: hoe baten en € te verdienen. Partijen moeten gaan meebetalen aan water en energievraagstukken;
- Deltaprincipes van Deltares sluiten goed aan bij de IJVD-principes. Principes verder invulling gaan geven in projecten/gebieden. Hoe doe je dat?
- Je hebt assemblagespecialisten nodig. Er zijn veel legoblokjes beschikbaar, zowel inhoudelijke ontwerpideeën als governance-hulpmiddelen, deze op de goede wijze assembleren;
- Governance-vraagstukken: nieuwe rol van de overheden bij de bottom-up beweging. Hoe maak je de omslag naar het denken vanuit maatschappelijke opgaven. Hoe borg je de collectieve waarden binnen de energieke samenleving; individu versus collectief
- Stroombenadering (Tjallingi) benutten vanuit landschapsdenken;
- Schaalniveaus zijn relevant. Dansen door de schalen. In de SKB-showcase Amersfoort is de volgende werkwijze gevolgd: eerst denken op schaalniveau van watersysteem, dan naar de stad en dan naar projectniveau en andersom;
- Benut wat er is, sluit aan bij wat loopt en sla de brug;
- Urgentie om gezamenlijk de agenda te zetten. Hoe deze voor elkaar te krijgen
- Rolverschuiving: rol van nieuwe ontwikkelaars (zie b.v. nieuw structuurvisie Oosterwold van de gemeente Almere). Besef moet bij de nieuwe partijen moet doordringen dat er veel informatie van het gebied beschikbaar is als basis voor de duurzame gebiedsontwikkeling. Wat geef je als overheid nog aan als kader, waarbinnen de duurzame gebiedsontwikkeling moet plaatsvinden?
- Naast de drie P's als basis voor duurzame gebiedsontwikkeling wordt er nog een vierde P

onderscheiden van Project of Proces: daar komen thema's als ruimtelijke kwaliteit, verbindingen, diversiteit aan bod.

- Voor het natuurlijk inrichten van een watersysteem moet je meebewegen, soms toch met behulp van techniek. Let op: techniek is vaak duur!
- Hoe MKBA zichtbaar maken? Is iteratief proces. Hoe mensen erbij betrekken om een waardevolle omgeving te realiseren. B.V. Stadshagen: experts vanuit principes verbinden aan een gebied=co-creatie;
- Binnen SKB zijn de twee dwarslijnen van Governance en Baten van de ondergrond inmiddels samengevoegd. Kwantitatief zijn er al veel instrumenten beschikbaar (o.a. TEEB in de stad). De vraag is of je het wel zo precies moet/wilt weten. Wat is de waarde van het resultaat voor diegene die aan tafel zit. Misschien meer procesmatig, meer kwalitatief aanpakken?
- Bodem en water als één geheel zien. Vaak is de bodem nog onderbelicht, streef ernaar om deze meer tastbaar te maken. Zoektocht naar hoe je het verhaal eenvoudig uitlegt. Systeemdenken centraal zetten en ondergrond is een domein
- Specialist komen in een andere rol, daarvoor handige instrumenten ontwikkelen, eenvoudige ontwerpregels. Voorbeeld: space matrix: opdrachtgever laten zien hoe beeld eruit kan komen te zien bij koppeling van ambities en bv. dichtheden – stedelijke typologieën op basis van een analyse van de bestaande stad
- Belangen van de bewoners meer centraal zetten
- Centraal staat ook de vraag, hoe ga je van data naar informatie
- De rol van waterschappen zit vooral op gebiedsniveau, op stadsniveau verliezen waterschappen de aansluiting.
- Tijd van grote gebaren is voorbij, we gaan naar klein groeien.
- Inspiratie: Tjibbe Winkler, GIDO, waardebenadering.

Presentatie Systeemverkenner Ruimte & Ondergrond (Fransje)

- Functie/rol van een stedenbouwkundig ontwerper verandert: vooral integrator. Functie van de Systeemverkenner Ruimte en Ondergrond is vooral dat er een goede analyse wordt gemaakt als basis voor het stedenbouwkundig ontwerp (procesinstrument), dat er niks wordt vergeten en overzicht wordt behouden;
- Reactie van mensen wordt enerzijds bepaald door hoe ze tot nu toe hebben gefunctioneerd (vaak vragen beantwoord met veel diepgang) en de omgeving. Echter de vraag, die wordt gesteld, verandert! Op een hoger abstractieniveau een globaal antwoord durven geven. De ondergrondspecialisten moeten de ruimte krijgen om binnen een veilige omgeving deze nieuwe vragen te beantwoorden en hier later niet op worden afgerekend. Dit betekent ook wat voor de curricula van de verschillende opleidingen. Aan de TU Delft kunnen studenten een aantekening Infrastructuur en Environmental design krijgen.

Presentatie Gidsmodellen (Vincent)

- Hoe kom je tot een duurzame gebiedsontwikkeling? Drie pijlers: Natuurlijke Alliantie – Occupatie & Netwerken – Mens & Maatschappij. Drie perspectieven: gebiedsdragers – robuuste dragers – robuuste economie.
- Vraag is of het gepresenteerde processchema/productcyclus handig te gebruiken is als uitgangspunt voor het positioneren van de methodieken.
- Het gebied waar de methodiek op wordt toegepast binnen de SKB-showcase is een proeftuin met 2 parken, bedrijventerrein, station met wonen en werken, gelegen op de overgang van stad naar land (zone langs Valleikanaal).
- Kaarten die als input dienen: kwetsbaarhedenkaart, NA-kaart als basis= middelen om te benutten wat er aan kennis is, te structureren en te ontsluiten.
- Per gebiedstype (11 stuks) zijn op verschillende schaalniveaus ruimtelijke structuurdragers onderscheiden.

Presentatie Gebiedsintegrator (Koen)

- Hoe werkt het? Access + GIS (real time)
- Ambities vragen ruimte, ruimte die niet altijd voorhanden is. Slimme combinaties verminderen het ruimtegebruik. Voor elk van de 5 "kleuren" (water, energie, groen, recreatieve functies en mobiliteit) is met behulp van mindmaps gekeken hoe ze elkaar kunnen helpen en hoe ze bij kunnen dragen aan de 4 dragers van duurzaamheid voor Stadshagen+;
- Waar mogelijk kwantitatief gemaakt;
- En ook kosten (investeringen en beheer) opgenomen, vanuit de gedachte van Total Cost of Ownership;

- Het is daarmee een grote, integrale, rekenmachine;
- Prototypes kunnen "on the job" worden gemaakt, zodat flexibiliteit behouden blijft. Gevaar voor creativiteitskiller moet voorkomen worden.

Discussie:

- De strik: de SKB-showcase Amersfoort vliegt de duurzame gebiedsontwikkeling meer aan vanuit de stad richting het landelijk gebied, terwijl de SKB-showcase IJVD juist andersom;
- Welke methodieken waar toe te passen? Afhankelijk van schaalniveau en stadium in het proces? Zo is de Systeemverkenner Ruimte & Ondergrond vooral toegepast voor projecten of kleinere gebieden en geschikt voor het bundelen van informatie binnen een bestaand project en zo als basis dienen voor visievorming?
- Gebiedsintegrator kan plannen verder doorrekenen, zowel voor ruimtegebruik als consequenties voor PPP, extrapoleren (wat gebeurt er als we op deze manier door gaan?) en kosten/baten bepalen, verschillende scenario's maken.
- IJVD-principes geven richting en inspiratie. Per gebied specifiek maken in samenwerking met gebiedsgebruikers

Afspraken:

1. We moeten hiermee verder! Er zit energie in deze groep. En enthousiasme om door te gaan. Iedereen aan tafel wil meedoen. De suggestie van Geert-Jan om deze groep een plek te geven in de proeftuin DPNHS onderstreept dit.
2. Er wordt een **verkenning** uitgevoerd van de drie methodieken (Systeemverkenner Ruimte en Ondergrond, Gidsmodellen en Gebiedsintegrator) waarin aandacht is voor:
 - De 8 leidende principes als basis voor duurzame gebiedsontwikkeling, zoals opgesteld voor de IJVD;
 - Positionering van beschikbare instrumenten in het proces van duurzame gebiedsontwikkeling, waarbij het door Vincent geschetste proces nader wordt beschouwd en eventueel aangepast in overleg met het SKB-governance-team. Het is geen doel op zich de modellen te koppelen;
 - De rol van SKB als platform voor instrumentarium;
 - De relatie met de in ontwikkeling zijnde SKB-Bodemtool;
 - Wat nog wordt gemist: tijdsaspect, adaptatiepaden mede in relatie tot wijzigingen in randvoorwaarden in de tijd en dit zo mogelijk toevoegen;
 - Uit te voeren door: Fransje, Koen, Christian, Vincent, Sonja, Jan, Marco, Lidwien. 1^e afspraak wordt gepland door Lidwien.
3. Overleg tussen DPNHS (Jan Elsinga) en SKB (Sonja Kooiman) over de bodemtool;
4. Relatie leggen tussen de te organiseren proeftuin in Zwolle vanuit DPNHS en de verkenning en het vertalen van de generieke principes naar meer concrete bouwstenen voor projecten (Renate Postma);
5. Overleg tussen de gemeenten Zwolle (Renate Postma) en Amersfoort (Paul Camps) over hoe e.e.a. vast te leggen in Waterplan

Volgende bijeenkomst: najaar 2013, na afronding verkenning.

Apart beschikbaar:

1. Uitnodiging
2. Presentatie duurzame gebiedsontwikkeling – IJssel-Vechtdeltaprinicipes (Koen Weytingh)
3. Presentatie Systeemverkenning Ruimte en Ondergrond (Fransje Hooimeijer)
4. Presentatie Gidsmodellen (Vincent Grond)
5. Presentatie Gebiedsintegrator (Koen Weytingh)

Bijlage 3: MKBA Ondergrond (cases Overijssel)

1 **Waarom? – Aanleiding en vraagstellingen project**

Bij bovengrondse ontwikkelingen is het vroegtijdig meenemen van de ondergrond als relevante factor voor maatschappelijke opgaven niet gebruikelijk. Vooral de bodemsector heeft het idee dat ze veel waardevoels te bieden heeft aan ruimtelijke ordenaars, ontwikkelaars en inrichters, maar dat dit helaas nog niet gezien wordt; letterlijk en figuurlijk niet.

De afgelopen jaren is vanuit de Visie op de Ondergrond (onderdeel Omgevingsvisie) en het bijbehorende Uitvoeringsprogramma Ondergrond 2010-2015 het belang van de ondergrond binnen ruimtelijke planprocessen en voor het oplossen van maatschappelijke opgaven (zoals b.v. de energietransitie) zowel binnen de provinciale organisatie als bij de Overijsselse gemeenten voor het voetlicht gebracht. Dit gebeurde vaak nog in vrij algemene termen (zie onderstaande figuur).

Om dit proces een stap verder te brengen is een project opgestart om de maatschappelijke kosten en baten van de ondergrond te concretiseren voor 4 cases vanuit de gedachte "Pas wanneer je de kosten en baten van de ondergrond, bij voorkeur uitgedrukt in harde euro's, kunt aantonen, word je een serieuze gesprekspartner".

De centrale vraagstellingen van het uitgevoerde project waren?

1. Hoe kunnen begrippen als 'waarde', 'baten' en 'duurzaamheid' zo concreet mogelijk worden vertaald naar de ondergrond? Wat brengen we concreet mee vanuit de ondergrond?
2. Hoe kunnen deze 'baten' van de ondergrond op een inzichtelijke wijze worden ingebracht in ruimtelijke ordeningsprocessen?

Deze vraagstellingen zijn vertaald naar een offerte-uitvraag richting de drie adviesbureaus TAUW, W+B en RoyalHaskoning.

2 **Hoe? - Uitgevoerde activiteiten**

Voor het concretiseren van de baten van de ondergrond (evenals voor ander thema's als b.v. de baten van groen) zijn nog geen uitgekristalliseerde methoden beschikbaar; we bevinden ons nog duidelijk in de ontwikkelfase. Dat bleek ook toen we de offertes van de drie bureaus gingen beoordelen; drie zeer verschillende aanpakken die ook verschillend werden beoordeeld door de medewerkers van de betrokken teams (bodem/ondergrond, grondexploitatie en ruimte) maar allemaal perspectiefvol. Besloten is op de cases te verdelen en om aan alle drie bureaus een deelopdracht te verstrekken om 1 of 2 cases uit te werken met hun methodiek. De gedachte hierachter was dat op deze manier een goed beeld kan worden verkregen hoe via verschillende wegen de baten van de ondergrond in beeld kunnen worden gebracht; "er zijn meerdere wegen die naar Rome leiden". Om de ervaringen uit te wisselen is op 2 april 2012 een afsluitende werksessie georganiseerd waarin alle 4 cases zijn gepresenteerd en bediscussieerd.

In de navolgende tabel is aangegeven welke cases zijn uitgewerkt, door welk bureau en met welke methodiek en welke specifieke ondergrondthema's in de uitwerking zijn beschouwd.

Case	Bureau(s)	Methodiek	Ondergrondthema's
Binnenstedelijke transformatie binnenstad Almelo	Witteveen + Bos	TEEB (The Economics of Ecosystems and Biodiversity)	<ul style="list-style-type: none"> Ondergrondse infrastructuur (K&L) in relatie tot plantgaten bomen WKO
Nieuwbouwwijk Steenbrugge te Deventer	TAUW	SEP (Smart Energy Planner)	Bodemenergie (gesloten bodemwisselaars)
Gebiedsontwikkeling Noordoost Twente	RoyalHaskoning en Triple E	FEBO (Financieel Economisch Besluitvorming Ondersteunende model)	<ul style="list-style-type: none"> Geomorfologie/ aardkundige waarden Drinkwaterwinning Injectie formatiewater gasvelden NAM Landbouw Geothermie
Spoorzone Zwolle	RoyalHaskoning en Triple E	FEBO (Financieel Economisch Besluitvorming Ondersteunende model)	Ondergronds bouwen (ondergronds busstation)

In de navolgende paragrafen wordt per project een korte samenvatting gegeven van de belangrijkste resultaten en bevindingen. Elke case wordt afgesloten met een korte reflectie, mede gebaseerd op de gezamenlijke eindwerksessie van 2 april 2012. Voor een uitgebreide beschrijving wordt verwezen naar de onderliggende rapporten.

2.1 *Binnenstedelijke transformatie binnenstad Almelo*

TEEB (The Economics of Ecosystems and Biodiversity) is een internationale studie naar de economische waarde van groen en ecosystemen(diensten). Elementen zijn het ontwikkelen van een praktisch rekeninstrument om de baten van groen hanteerbaar te maken en het opzetten van een 'community of practice' (www.teebweb.org). De gemeente Almelo is één van de 11 gemeenten binnen Nederland die actief is binnen TEEB-stad. Gezamenlijk wordt gewerkt aan een methode om de maatschappelijke baten van groenblauwe maatregelen als vanzelfsprekend meet te nemen in de besluitvorming over inrichtingsplannen.

De TEEB-methodiek geeft een goed inzicht in:

- Het opsporen van baten;
- Het redeneren vanuit baten;
- Het identificeren van batenhouders.

Binnen deze case zijn de baten van de ondergrond voor de transformatie van de binnenstad van Almelo in beeld gebracht met de TEEB-methodiek. Hierbij stonden de volgende uitgangspunten centraal: baten van de ondergrond ontstaan vanuit een behoefte in de bovengrond, sturen op baten in het planproces en zelf toepassen van de concepten door de betrokken partijen, met name de gemeente Almelo.

Hierbij is het volgende stappenplan gevolgd:

0. Procesinventarisatie
1. Probleemanalyse
2. Maatregelen ontwerpen
3. Kosten en baten
4. Onderhandelen

Uit stap 0 bleek dat er veel verschillende planprocessen naast elkaar lopen. De belangrijkste verankermomenten van de resultaten zijn het vaststellen van de Nota Duurzaamheidsambities (juni 2012) en het Stedelijk Waterplan (december 2012).

In stap 1 zijn de goede en mindere kwaliteiten van de binnenstad van Almelo geïnventariseerd en is gekeken welke kwaliteitsverbeteringen, waar de ondergrond aan kan bijdragen, baten opleveren. Dit resulteerde in twee maatregelen, namelijk het realiseren van plantgaten voor bomen door het verleggen van kabels en leidingen in de ondergrond en het aanleggen van warmte-koude opslag bij nieuwbouw. Bij het denken over baten wordt binnen de TEEB-methodiek consequent geredeneerd volgens de volgende gedachtelijn: maatregel → kwaliteitsverandering → baat (positief of negatief). Voor de twee genoemde maatregelen zijn de kwaliteitsverbeteringen en de baten inzichtelijk gemaakt. De belangrijkste baten zijn: meer winst winkeliers door groenere omgeving, meer woongenotwaarde en vermeden energiekosten. De baten hiervan zijn berekend op in totaal circa 3,9 miljoen euro over een periode van 40 jaar. De grootste baathouders zijn de winkeliers (€ 2,7 miljoen) en de bewoners (0,4 miljoen woongenot, 0,7 miljoen energiebesparing). De kosten, in totaal circa 0,8 miljoen euro. Het saldo bedraagt circa 3,1 miljoen euro positief. De kosten van de maatregelen liggen bij een andere partij, namelijk de gemeente Almelo, dan de batenhouders en kostenveroorzakers (nutsbedrijven door "slordige" aanleg K&L in het verleden). Er is dus sprake van een "scheve" verdeling van baten en lasten. Gekozen moet worden voor een verdienmodel waar ook de baathouders en/of de kostenveroorzakers bijdragen aan de kosten. Hiervoor zijn verschillende opties aangereikt.

Reflectie

De TEEB-methodiek geeft een vrij volledig beeld van de baten. Binnen de methodiek worden maatregelen vertaald naar baten en batenhouders. De methodiek maakt helder wie de batenhouders zijn en wie je bij de financiering van de maatregelen moet betrekken om de baten binnen het project te gelde te maken. Methodiek geeft ook aan wat loont en wat niet en helpt daarmee het keuzeprocess; welke duurzaamheidsmaatregelen zijn wel/niet lonend inclusief onderbouwing.

Discussie is ook gevoerd op welk proces je wilt aanhaken en in welk proces de resultaten van de baten kunnen worden verankerd. Binnen de transformatie van de binnenstad van Almelo spelen diverse processen. Er is voor gekozen om de verankering te laten plaatsvinden via een breed Waterplan.

Vraagpunt is of de methodiek vooral geschikt is voor het creëren van bewustwording of voor het rondkrijgen van de financiering. Discussie was er wel over de zin en onzin van kentallen bij MKBA-vraagstukken.

2.2 *Ontwikkeling nieuwbouwwijk Steenbrugge te Deventer*

Binnen de aanpak van TAUW stond het slaan van een brug tussen de wereld van de bodem/ondergrond en de ruimtelijke ordening centraal. Om deze brug te kunnen slaan zijn de volgende aandachtspunten van belang:

1. Sluit aan bij de RO-opgaven
2. Maak concreet wat bodem/ondergrond te bieden heeft
3. Breng het op een leuke manier: "fun to do".

In overleg met de gemeente Deventer is gekozen voor de nieuwbouwwijk Steenbrugge als case. Bij een beschouwing van het stedenbouwkundig ontwerp bleek dat dit ontwerp sterk is ingestoken vanuit de People-kant; planet-aspecten zoals de ondergrondthema's bleken beperkt betrokken. Het aantal bodem/ondergrondthema's dat nog relevant was in dit stadium van het project was beperkt, enerzijds omdat de ruimtelijke afweging al was gemaakt of omdat de ruimtelijke diversiteit van het betreffende ondergrondthema (b.v. draagkracht) binnen het gebied beperkt was. Gekozen is om de baten van bodemenergie en specifiek de gesloten bodemwisselaars, binnen de case in beeld te brengen. Als vorm is gekozen voor een interactieve tool (SEP) waarbij de verschillende duurzame energievormen, waaronder bodemenergie, via een interactieve touch table in beeld worden gebracht. In twee werksessie is enthousiast met deze tool gewerkt.

De belangrijkste inzichten die deze case heeft opgeleverd zijn:

- Duurzaamheid als verbindend thema helpt om de baten van de ondergrond een plek te laten krijgen bij ruimtelijke ontwikkelingen. Het is belangrijk om ondergrond neer te zetten as (onontgonnen) onderdeel van duurzame ontwikkeling en inrichting met mogelijke meerwaarde. Dit betekent ook dat de baten van de ondergrond binnen een breder kader en dus niet sec in beeld kunnen worden gebracht; er is sprake van een afweging tussen verschillende duurzame energietechnieken, waarvan bodemenergie er één is.
- Een interactieve tool als SEP is zeer geschikt als instrument om te verbinden en afwegingen te maken; de visuele presentatie en mogelijkheid tot interactie leidden er direct toe dat RO-ers vragen gingen stellen over de potentie van de ondergrond en bodemwisselaars in het bijzonder;
- De ruimtelijke consequenties van duurzame energietechnieken zijn relevant voor het ontwerp van wijken; naast zongericht verkavelen kun je ook denken aan grondwatergericht verkavelen. Dit leidt tot een nieuw ontwerpcriterium! Ook is het besef doorgedrongen dat er beperkingen zitten aan het benutten van de ondergrond (schaarste).
- Informatie/feiten zijn belangrijk om het proces te voeden; zorg dat de tool die je inzet deze informatie inclusief onderbouwing in zich heeft.

Reflectie

SEP is een interactieve tool waarmee de verschillende vormen van duurzame energie in een wijk kunnen worden ingebracht. De tool is concreet en beeldend en daardoor inspirerend voor ruimtelijke ontwerpers. Het werken met kaartmateriaal en het zelf aan de knoppen draaien zijn positieve punten voor de RO-ontwerpers. Ondergronddata/bodemeigenschappen worden direct gekoppeld aan een plankaart voor een wijk. Visueel wordt hiermee goed zichtbaar wat de relatie tussen RO en ondergrond is en wat de effecten van keuzes zijn. Duidelijk wordt dat er een relatie is tussen ordeningsvraagstukken (hoe positioneer je huizen) en de afweging van verschillende duurzame energieoplossingen (zongericht of grondwatergericht verkavelen). De ondergrond ordent mee! Het is wel een 1-dimensionale/sectorale afweging binnen een thema (bv energie).

Vraagpunt hierbij is hoe deze tool voor een bredere afweging van maatregelen kan worden ingezet. De tool is breed (PPP) opgezet en geschikt om een optimum te zoeken. Methodiek is toepasbaar voor gebiedsontwikkelingsworkshops maar ook voor structuurvisies.

De gemeente Deventer wil de SEP-methodiek ook bij andere projecten gaan toepassen; dankzij het economisch tij vertragen veel gebiedsontwikkelingen en dat geeft ruimte voor discussie over energieconcepten. Ook heeft de case tot het inzicht geleid dat bodem/ondergrond eerder in het planproces moet worden meegenomen en opgenomen in strategische beleidskaders.

2.3 Gebiedsontwikkeling Noordoost Twente

Bij de aanpak van RoyalHaskoning/Triple E staat het FEBO-model (Financieel Economisch Besluitvorming Ondersteunend model) centraal. Dit model is opgesteld vanuit een accountancy insteek; de balans staat centraal; "Wat niet in de boeken staat, heeft geen financieel-economische waarde". Het model wordt al gebruikt om de geldstromen die verbonden zijn aan natuur, water, landschap en erfgoed in kaart te brengen en is binnen deze case gebruikt om de geldstromen verbonden aan de ondergrond in beeld te brengen.

Binnen de FEBO-methodiek worden de volgende stappen onderscheiden:

1. Vaststellen van de grenzen van het gebied c.q. de omvang van "ons" bedrijf;
2. Het in kaart brengen van de functies van de ondergrond binnen het gebied en de ontwikkelingen (met behulp van GEM, ecosysteemdiensten (ESD) of Triple O)
3. Bepalen van de baten:
 - a. Bepalen van de activiteiten van belanghebbenden
 - b. In kaart brengen van de opbrengsten/omzet
 - c. Toedelen: welk deel van deze omzet is te 'danken' aan de ondergrond

Voor het gebied Noordoost Twente zijn van de volgende functies met een relatie met de ondergrond de baten in beeld gebracht:

- Drinkwaterwinning
- Geomorfologie/aardkundige waarden
- Injectie formatiewater in uitgeputte gasvelden
- Landbouw inclusief veedrenking

In onderstaande tabel zijn de baten van deze functies aangegeven.

Samenvatting	Baten (* 1.000 €)
Totaal Noordoost Twente	545.335
Totaal relatie met ondergrond	39.105
Toedeling naar baten ondergrond	Per jaar
Drinkwaterwinning	10.000
Geomorfologie/aardkundige waarden	4.385
Injectie formatiewater gasvelden	10.160
Landbouw	4.644
Veedrenking	700
Totaal	29.889
€ per hectare	554

Veel van deze baten zijn al toebedeeld aan batenhouders (NAM, Vitens, landbouwsector) en dus al verdeeld. De vraag die hierbij kan worden gesteld is of een deel van deze baten niet nadrukkelijker moet terugvloeien naar het gebied.

Verder zijn de baten van een ontwikkeling, namelijk het oprichten van een Geopark (als middel om de losse aantrekkelijke geologische onderdelen in het gebied te vermarkten) in beeld gebracht. Uitgaande van een groei van het toerisme met 0,5% als gevolg van het Geopark, zal de omzet van de recreatieve sector toenemen met 1,7 miljoen euro en een bestuurlijke geldstroom van € 77.000,-. Bovendien kan het leiden tot 40 tot 120 extra banen.

Reflectie

De FEBO-methodiek werkt met concrete (bedrijfs)cijfers en met reële geldstromen; de methodiek is economisch en objectief zo feitelijk mogelijk. De valkuil is dat je onvoldoende inzicht hebt in de "hardheid" van de cijfers. De methodiek brengt Profit en Planet dicht bij elkaar door dezelfde taal te spreken als bij RO-grondexploitatie. Hiermee wordt draagvlak voor de methodiek gecreëerd. De methodiek is specifiek geschikt voor een gebied met directe opgaven (micro-schaal) en vooral geschikt om concrete baten (b.v. delfstoffenwinning) in beeld te brengen. Het leidt tot bewustwording van de baten van de ondergrond in de huidige situatie en geeft ook inzicht in de *vermeden* kosten (zie voorbeeld NAM). De methodiek helpt om te kijken hoe je een businesscase voor een bepaald gebied rond krijgt en helpt je om nieuwe partners te ontdekken (baathebbenden) en geeft munitie voor nieuwe allianties (green deals). De case heeft geresulteerd in extra argumenten om de ondergrond in

te zetten in de gebiedsontwikkeling. Vraagpunt bij deze methodiek is wel of je alles in € kan uitdrukken; hoe ga je om met zachte baten en irrationele factoren?

2.4 Spoorzone Zwolle

De integrale gebiedsontwikkeling spoorzone is een grote opgave. De noodzakelijk schaalsprong van de infrastructuur rond de ov-knoop is essentieel voor de totale gebiedsontwikkeling en vormt daar een vliegwiel voor. Voor de gemeente Zwolle is het belangrijk dat de spoorzone ophoudt een barrière te zijn in de stad. Binnen deze case zijn de baten van het ondergronds bouwen van het busstation met parkeervoorziening en WKO in beeld gebracht.

Uit de uitgevoerde berekeningen blijkt dat de kosten van het ondergronds brengen van het busstation zich in de range van 44 tot 69 miljoen euro bevinden, realistische inschatting: 56 miljoen euro. Per hectare bedraagt de investering 20 tot 32 miljoen euro. De baten per hectare bedragen eenmalig 14 miljoen euro voor verkoop van de grond voor winkels en leisure en jaarlijks circa € 15.000, met name verhuur van parkeerplaatsen en WKO. Uit deze berekening blijkt dat alleen economische overwegingen niet snel zullen leiden tot het ondergronds bouwen van het busstation en parkeergarage. Echter de ruimtewinst biedt kansen voor de kwaliteit van de leefomgeving en meer groen en dus zachte maatschappelijke baten (gezondheidsbaten). Deze zachte baten zijn niet gekwantificeerd; de discussie over de zachte baten van groen voor de volksgezondheid en de lagere kosten voor zorg maken duidelijk dat niet elke baat zomaar door de investeerder kan worden geïncasseerd. Meerwaarde van het gebruik van de ondergrond is ook dat er meer ruimte op maaiveldniveau aanwezig is om functies tijdelijke te verplaatsen; "het schuifpuzzeltje is eenvoudiger te maken".

Reflectie

De toegepaste methodiek geeft inzicht in keuzes/kosten/baten en is laagdrempelig. De methodiek maakt concreet voor welke kosten dekking nodig is en is gericht op beslissers in gemeenten. Het onderbouwt ook de te maken afweging door de investering, terugverdientijd en opbrengsten van nieuwe functies door functies naar de ondergrond te plaatsen in beeld te brengen (onder- of bovengronds busstation) en te kapitaliseren. De toegevoegde waarde van de ondergrond in de spoorzone Zwolle komt voort uit schaarste aan ruimte, maar bedenk dat je ook omhoog kunt. Besef dat er ook lasten kunnen zijn (bv beïnvloeding van de grondwaterstroming).

3 Wat hebben we uit de cases geleerd? - Evaluatie

Binnen alle vier cases is op een eigen wijze invulling gegeven aan het (paraplu-)begrip duurzaamheid. Alle methodieken helpen om de ondergrond als (onontgonnen) onderdeel van duurzame ontwikkeling en inrichting in beeld te brengen. De keuze van de methodiek doet er eigenlijk niet eens zoveel toe; iedere methodiek heeft eigen kwaliteiten en helpt om de ondergrond op de agenda te krijgen en de dialoog met name met de planontwikkelaar en batenhouders te starten. Combinaties van verschillende technieken zijn ook mogelijk! Het is een 1^e stap in het proces, die binnen de verschillende cases nog verder moeten worden gebracht.

Niet alle ondergrondthema's altijd relevant

Gemene deler bij alle cases was dat per case is gestart met het in beeld brengen van de relevante ondergrondthema's. Afhankelijk van het stadium van het project en de reeds gemaakte keuzes of voorliggende (bovengrondse) ontwikkelingen is een selectie gemaakt van relevante ondergrondthema's. Hiervoor zijn vervolgens de eventuele maatregelen inclusief kosten en baten in beeld gebracht.

Toegepaste methodieken zijn bruikbaar gebleken

De methoden lijken allemaal breed toepasbaar te zijn, echter de methodieken moeten wel gebiedsspecifiek worden gemaakt (maatwerk). De TEEB-methodiek is snel elders toepasbaar omdat er veel met kentallen wordt gewerkt. Ook is kunnen de verschillende methodes worden gecombineerd, b.v. FEBO met SEP!

Naast harde baten ook de zachte baten in beeld brengen!

Naast harde baten kunnen ook zachte baten worden onderscheiden, die lastiger kwantificeerbaar zijn. Baten kunnen dus harde baten (€) zijn, maar ook electorale baten zijn van belang voor bestuurders. Veel baten van de ondergrond zitten niet in de ondergrond maar in de bovengrond (kwaliteitsverbetering).

Onderscheid in ontwerpende MKBA en toetsende MKBA

MKBA's worden vaak toegepast om plannen aan het einde van het planproces te toetsen, zoals bijvoorbeeld de MKBA die is uitgevoerd voor bodemsanering (toetsende MKBA). Wanneer het batendenken vanaf de start wordt toegepast is sprake van een ontwerpende MKBA. Voordelen hiervan zijn: betere projecten, positieve energie, geen onhaalbare beloften, omgaan met belangen en procesversnelling.

Proces is belangrijk!

Naast de behoefte aan een "rekentool" is er ook nadrukkelijk behoefte aan een "procestool". Hoe zorgen we voor betrokkenheid van partijen met een belang? Duidelijk is geworden dat het doorlopen proces bij de cases al meerwaarde heeft opgeleverd.

Een randvoorwaarde voor het toepassen van de verschillende methoden is dat de ruimtelijke ontwikkeling zich nog in het begin van het planproces bevindt. Uit de case van Almelo kan worden afgeleid dat de winst in een bestaande situatie beperkt is. Baten kunnen slechts beperkt worden gevonden in het binnenstedelijk gebied (K&L – bomen etc.) en zijn lastig te verzilveren. Uit de case van Zwolle kan worden herleid dat het lastig zal worden om de functies ondergronds te krijgen, gezien het financiële plaatje. Bij Noordoost Twente en Deventer is er vanuit het proces meer ruimte om ondergrondaspecten in de afweging te betrekken.

Voor het proces worden de volgende punten van belang geacht:

1. zorg dat je de baten in beeld brengt in het begin van het proces;
2. breng de verdienmodellen in en kijk vervolgens hoe je die kunt agenderen?
3. neem de tijd, en zoek vanuit de baten naar urgentie om partijen betrokken krijgen?

Kosten en baten liggen vaak niet bij één partij - verdienmodellen

Het inzichtelijk maken van baten biedt mogelijkheden om nieuwe alliantiepartners te ontdekken. Afhankelijk van welke partij is het wenselijk om baten uit te drukken in harde baten (€, bv NAM, Vitens, NS) of zachte baten (kwaliteit leefomgeving + prijs woning + omzet winkeliers, gemeenten, burgers). Neem de baathouders als uitgangspunt en niet als resultaat.

De baten van de investering komen niet altijd duidelijk bij één te identificeren partij terecht of liggen bij verschillende partijen. De partij die de kosten maakt kan soms maar zeer beperkt profiteren van de baten. Door de baten in samenhang in beeld te brengen kunnen andere keuzes gemaakt worden.

We missen nog wel de verdienmodellen om de baten te verzilveren, zeker in binnenstedelijk gebied. We moeten naar nieuwe verdienmodellen, waarbij ook de vraag hoe het rendement verhoogd kan worden een rol speelt en ideeën over hoe de baten van de ondergrond in het gebied kunnen worden gehouden .

Samenvattend:

- Zorg dat je de baten in beeld brengt in het begin van het proces
- Neem de batenhouders als uitgangspunt
- Neem de tijd en zoek de urgentie om partijen betrokken te krijgen
- Stem keuze methodiek af op problematiek
- Let op dat baten en lasten vaak bij verschillend partijen liggen
- Het gezamenlijk doorlopen van het proces heeft al meerwaarde!

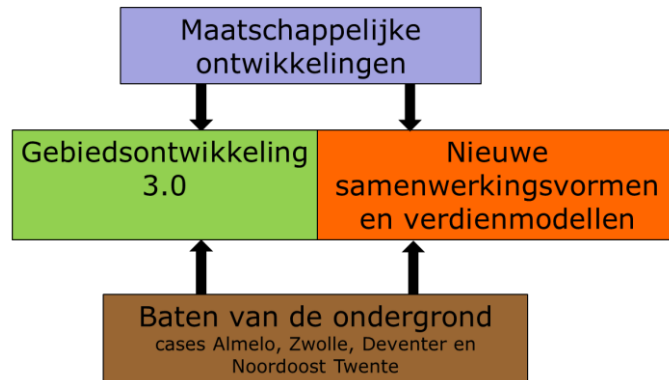
4 *Waar resultaten inpassen? - Verbreding kader*

De discussie over baten leidt vervolgens tot een discussie over nieuwe samenwerkingsvormen en verdienmodellen; welke baten en batenhouders zijn er en hoe kunnen baten en lasten worden verdeeld. Belangrijk hierbij is dat de wereld van de ruimtelijke ontwikkeling ook verandert; het opstellen van een GREX door één partij (gemeente of ontwikkelaar) voor een gebiedsontwikkeling gebeurt steeds minder. Ruimtelijke ontwikkelingen worden kleinschaliger, worden stapsgewijs uitgevoerd en kennen een flexibeler karakter: organische gebiedsontwikkeling (gebiedsontwikkeling 3.0). Het ontwikkelingsspel wordt anders gespeeld. Dit betekent ook dat de verdienmodellen wijzigen. Daarnaast is er vanuit de duurzame gebiedsontwikkeling steeds meer aandacht voor lange termijndoelstellingen en dus het, betrekken van de beheerfase bij de ontwikkeling. Zoals al aangegeven helpt duurzaamheid als verbindend thema om de baten van de ondergrond een plek te laten krijgen bij ruimtelijke ontwikkelingen; ondergrond neer zetten as (onontgonnen) onderdeel van duurzame ontwikkeling en inrichting met mogelijke meerwaarde.

Recent is een publicatie uitgebracht door de Radboud Universiteit Nijmegen over Nieuwe Business Modellen. Doordat het huidige economische model onder grote druk staat, ontstaan er nieuwe manieren van organiseren, waarin duurzaamheid vaak centraal staat. Dit leidt tot een generatie 'nieuwe business modellen (NBM's) die **meervoudige waarde** creëren; niet alleen economisch, maar ook sociaal en ecologisch. Globaal kunnen de nieuwe NBM's worden ingedeeld in drie categorieën: delen, ruilen en creëren. Belangrijke component bij vrijwel alle modellen blijkt het werken aan een beleving of community rond een product of dienst. Centraal staat verder het coöperatief samenwerken en verbinden. Verbinden wordt in dat verband van steeds grotere waarde – sociaal en economisch. In en door die verbindingen ontstaan allerlei nieuwe consortia en configuraties van partijen (nieuwe samenwerkingsvormen). Juist op het snijvlak van verbinden, community building en coöperatie ontstaat vernieuwing ontstaat innovatie, ontstaan nieuwe businessmodellen, aansluitend ook op het gedachtengoed van de circulaire economie. Interessant is welke rol provincies hierin kunnen/gaan spelen.

Binnen deze nieuwe verdienmodellen zullen ook de baten van de ondergrond een plek moeten krijgen; de focus gaat meer liggen op meervoudige waardecreatie (en niet alleen op €) en dit biedt kansen voor het versterken van het belang van de zachte baten van de ondergrond. Dit sluit aan op de eerdere constatering dat duurzaamheid helpt als verbindend thema om de baten van de ondergrond een plek te laten krijgen bij ruimtelijke ontwikkelingen; ondergrond neer zetten as (onontgonnen) onderdeel van duurzame ontwikkeling en inrichting met mogelijke meerwaarde.

De discussie over nieuwe verdienmodellen is veel breder dan de ondergrond . Binnen de provincie wordt hier al door een bredere groep over gediscussieerd. Vanuit het team Bodem zal hierin worden meegedacht om de ondergrond binnen deze nieuwe kijk op gebiedsontwikkeling, samenwerkingsvormen en verdienmodellen een plek te laten krijgen. De resultaten van de vier casestudies wordt hierbij als input gebruikt.

5 **Achtergrondinformatie**

- Nieuwe Business Modellen, een exploratief onderzoek naar veranderende transacties die meervoudige waarde creëren, Jan Jonker e.a., Radboud Universiteit Nijmegen;
- Verslag SKB-jaarcongres d.d. 21 juni 2012;
- Toekomstwaarde nu! De kracht van functiecombinaties, Agentschap NL, 2011;
- Investeren in gebiedsontwikkeling nieuwe stijl, Handreikingen voor samenwerking en verdienmodellen, Ministerie van Infrastructuur en Milieu, april 2012;
- Ondersteboven, duurzame herinrichting van verontreinigde bedrijventerreinen, TTE en BMC, maart 2011
- De ondergrond voorbij, gebiedsontwikkeling van verontreinigde terreinen, TTE en BMC, november 2011
- De Triple-O aanpak, Ecosysteemdiensten in de praktijk van duurzaam bodembeheer & gebiedsontwikkeling, ministerie van I&M
- Duurzame gebiedsontwikkeling: Doe de tienkamp, TU Delft/H2Ruimte, april 2011
- Verdienmogelijkheden, cahier gebiedsontwikkeling, NederlandBovenWater, Peter van Rooy, 2011
- Cahier Rode draden voor de toekomst, COB, juni 2012

Bijlage 4: Artikel tijdschrift WGC

Renate Postma, Lidwien Besselink, Geiske Bouma¹

Proeftuin Water regio Zwolle

Water als motor voor duurzame ontwikkeling

De Regio Zwolle staat de komende decennia voor flinke opgaven in het watersysteem. Niet voor niets is de IJssel - Vechtdelta een hotspot binnen het Deltaprogramma. Tegelijkertijd liggen er complexe opgaven op het terrein van wonen en werken. Het koppelen van deze opgaven aan water biedt enorme kansen om de aantrekkelijkheid van de regio te versterken op het gebied van wonen, werken, ondernemen en recreëren. Water is daarmee een motor voor de ontwikkeling van de regio.

Innovatie en samenwerking zijn essentieel en lopen als een rode draad door de ontwikkelingen in de regio (zie ook de IJssel-Vechtdelta principes in het kader over de Showcase-SKB).

De Proeftuin Water regio Zwolle geeft hier stapsgewijs invulling aan.

Stap 1: bewustwording

Innovatie is nodig om tot slimme antwoorden te komen voor de opgaven van de regio. Dit geldt zowel voor inhoud en techniek als voor samenwerking en financiering. Er zijn vernieuwende ideeën, (nieuwe) kennis, (pilot)projecten en eventueel financiële middelen voor de ontwikkeling hiervan. Om die te genereren zijn creatieve interacties nodig tussen overheden, ondernemers, onderwijsinstellingen, (inter)nationale onderzoekers, burgers en maatschappelijke organisaties.

Stap 2: beginnen met wat je hebt

Aan het begin van de ontwikkeling van de proeftuin is er niet meer dan deze notie. De uitwerking wil je met partners doen maar in het algemeen zeggen partijen alleen "ja" tegen concrete plannen. Bovendien is het middenin een economische crisis gewoonweg niet haalbaar om middelen te vragen voor nieuwe initiatieven waarvan de waarde zich nog moet bewijzen. Als je niet oplet kom je in een vicieuze cirkel terecht.

Om dat te voorkomen hebben gemeente Zwolle en Kampen, Waterschap Groot Salland en provincie Overijssel het idee voor een Proeftuin Water geadopteerd en de volgende basisuitgangspunten geformuleerd:

- Bestaande projecten als basis: de basis van de proeftuin zijn de vele innovatieve waterprojecten die er al zijn in de regio en de goede samenwerking die er is op projectniveau.
- Door krachtenbundeling meer innovatie voor hetzelfde geld: door op een slimme manier individuele krachten en belangen te bundelen willen we meer innovatie voor hetzelfde geld.
- "Gewoon beginnen", gaandeweg vormgeven aan de Proeftuin Water en al doende leren: door te beginnen genereer je concrete activiteiten (en dus voorbeelden) waarbij je potentiële Proeftuin Water partners bereikt. Je kunt jezelf op deze manier uitvinden als proeftuin.
- De proeftuin is een netwerkorganisatie: een netwerk is een flexibele organisatievorm en vooral laagdrempelig. Dat past bij de andere uitgangspunten. Voor de overheden speelt

¹Renate Postma is senior beleidsmedewerker bij de gemeente Zwolle en initiatiefnemer van de Proeftuin Water regio Zwolle

Lidwien Besselink is penvoerder van de SKB-showcase IJssel-Vechtdelta namens de provincie Overijssel

Geiske Bouma is programmamanager Ondergrondse ordening voor stad en land bij SKB

daarbij het vraagstuk rond de Nieuwe Overheid en netwerksamenleving: hoe kun je de kracht van de samenleving beter benutten, wat doe je als overheid nog zelf en wat laat je los? De proeftuin is hiervoor haar eigen experiment.

Stap 3: kansen aangrijpen en creëren

Deze uitgangspunten zijn breder gedeeld en hebben ertoe geleid dat de bestuurders van de vier primaire partners, Hogeschool Windesheim, Deltion College, AOC de Groene Welle en Natuur en Milieu Overijssel op 20 maart 2013 met een glas water een toast uitbrachten op de proeftuin Water regio Zwolle. Daarmee was de proeftuin ook bestuurlijk een feit.

De proeftuin heeft in deze fase nog geen programma, maar wel concrete ideeën. Partijen die deze kansen willen benutten, gaan (met elkaar) aan de slag. Daarbij wordt samengewerkt met partijen als Vitens, Deltares en verschillende adviesbureaus. In 2013 heeft de proeftuin ingezet op een landelijk symposium en een water4daagse, uitbreiding van het netwerk en een website over de innovatieve projecten in de regio.

Symposium Waardevol Water: proeftuin Water op de kaart zetten

De lancering van de proeftuin vond plaats tijdens het landelijk symposium "Waardevol Water" dat door de proeftuinpartners is georganiseerd en deels gefinancierd is door het ministerie van Infrastructuur en Milieu. Het symposium richtte zich op kansen en vraagstukken voor water als motor voor duurzame ontwikkeling. Deze werden geïllustreerd met cases binnen onze proeftuin. Zo is breed uitgedragen dat Zwolle een interessante regio is als het gaat om waterinnovatie, met de "unique selling points" waterbeheer en watergovernance.

Water4daagse: waterbewustzijn vergroten

Om het waterbewustzijn in de regio te vergroten en de proeftuin Water concreet en zichtbaar te maken, is van 20 t/m 23 maart 2013 de Water4daagse gehouden. De proeftuin heeft partijen gevraagd om een activiteit rond het thema water te organiseren tijdens de Water4daagse: van filmhuis en verhalenverteller tot roeiverenigingen en natuurorganisaties. De deelnemers hebben hun eigen activiteit bedacht, georganiseerd en bekostigd. De proeftuin heeft een aantal informatiebijeenkomsten en de algemene PR en communicatie verzorgd, met hulp van sponsors. Uiteindelijk hadden waren er 38 publieksactiviteiten tijdens de Water4daagse.

Op deze manier is veel energie aangeboord. De proeftuin heeft zich zoveel mogelijk als "lichte overheid" opgesteld. Dat heeft ook dilemma's gebracht: elke deelnemer deed vrijwillig mee en had daarbij zijn eigen werkwijze en planning. Niet iedereen voelde zich ook voldoende verantwoordelijk voor het gezamenlijk belang, zoals de deadline voor het vullen van de website zodat het programma tijdig online kon. Wat doe je dan? Sommige partijen hadden (te) laat door dat ze een vergunning nodig hadden. Neem je dat probleem over? De grens tussen faciliteren en de verantwoordelijkheid overnemen blijkt in de praktijk flinterdun.

Onderzoeksagenda: kennisontwikkeling voor praktijkvraagstukken

Vanuit de verschillende projecten binnen de proeftuin komen generieke vraagstukken boven drijven, zoals peilbeheer via de ondergrond. Deze vraagstukken zijn beschreven in een (concept)-onderzoeksagenda.

Met deze onderzoeksagenda worden universiteiten, hoge scholen en onderzoeksinstituten benaderd met de vraag of één van de (deel)vraagstukken past bij hun programma's, promovendi of stages. De proeftuin kan hen een interessante (praktijk)casus bieden. Zo is momenteel een groep van vijf internationale studenten via Hogeschool Windesheim bezig met een vraagstuk rond het regionale (grond)watersysteem.

Er zijn ook diverse governancevraagstukken. Naast de vraagstukken rond Nieuwe Overheid, gaan ze over samenwerking binnen gebiedsontwikkeling: Hoe richt je het (ontwerp)proces in als je niet langer stuurt op algemene normen maar op gebiedsdoelen? , verdienmodellen (Total Cost of Ownership): Hoe kun je inwoners mee laten doen en mee laten verdienen aan goed waterbeheer? Op welk schaalniveau kun je de verschillende opgaven vanuit innovatief waterbeheer het beste oplossen? Hoe voorkom je te grote focus op korte termijn resultaten? Hoe zorg je (zeker in tijden van bezuinigingen) dat de maatschappelijke opgaven centraal blijven staan en niet de "core business" van de individuele partijen?

Stap 4: definitief (maar flexibel) vormgeven

Stap 1 tot en met 3 hebben geleid tot concrete activiteiten en (daardoor) tot nieuwe samenwerkingen binnen het netwerk. De proeftuin begint ingeburgerd te raken. Met de nieuwe bril van Proeftuin Water op zien partners kansen die ze eerst niet zagen en weet men elkaar steeds beter te vinden. Vanuit de projecten timmert de regio hard aan waterinnovaties. Door "gewoon te beginnen" krijgt de proeftuin langzaam maar zeker vorm.

Er is natuurlijk ook een aantal aandachtspunten. Een netwerk lijkt een laagdrempelige organisatievorm, maar daarmee loert ook het gevaar dat vrijwilligheid leidt tot vrijblijvendheid. Dat wordt versterkt doordat er nog steeds bezuinigingsrondes gaande zijn. Zonder harde afspraken is het (te?) gemakkelijk om een stapje terug te doen. De krachtige basis van de proeftuin (bestaande projecten en samenwerking) kan tegelijkertijd de zwakte zijn: waarom is er een Proeftuin Water nodig als het al zo goed gaat? De proeftuin blijkt nog onvoldoende interessant voor ondernemers. Op welke manier kan de private sector profiteren van de proeftuin? Om welke diensten, producten of technologieën gaat het dan? Of is het in de regio Zwolle vooral de maatschappelijke kassa die rinkelt doordat overheden, onderwijs- en onderzoeksinstituten slimme en duurzame oplossingen bedenken?

De tijd is rijp voor stap 4: definitief (maar flexibel) vormgeven aan de Proeftuin Water. Afhankelijk van het ambitieniveau kunnen daar harde afspraken en middelen aan gekoppeld worden. Dit is een belangrijke opgave voor 2014. Daarnaast gaat de proeftuin door met concrete activiteiten en het zoeken naar nieuwe (strategische) partners. Er staan nog vele interessante vragen open, waaronder: hoe kan de (netwerk)samenwerking met gebruikers van het gebied, bewoners en maatschappelijke organisaties worden vorm gegeven? Gaat het lukken om een regionale Human Capital Agenda water van de grond te krijgen? Kunnen we in internationaal verband samenwerken met andere proeftuinen?

SKB-showcase: kennis en (onderzoeks)geld naar de regio trekken

Een van de deelvraagstukken wordt opgepakt binnen het project SKB-showcase. Dit project laat zien hoe partijen binnen de proeftuin door krachten te bundelen, kennis en (onderzoeks)geld naar de regio trekken om antwoorden te genereren op watervraagstukken.

Stichting Kennisontwikkeling en Kennisoverdracht Bodem (SKB)

Bodemambassadeur en kennismakelaar; vanuit die positie zet de Stichting Kennisontwikkeling en Kennisoverdracht Bodem (SKB) zich in voor het opsporen en delen van kennis over verantwoord gebruik en beheer van bodem en ondergrond. Dat doet SKB onder meer in het kader van haar programma Duurzame Ontwikkeling Ondergrond: vanuit een integrale visie op het gebruik van bodem en ondergrond aanjager zijn van vernieuwende projecten die in de praktijk het verschil maken en waarin de publieke en private sector bij elkaar wordt gebracht. Een showcase is erop gericht om door een integrale benadering nieuwe inzichten op te leveren voor maatschappelijk, ecologisch en economisch verantwoord bodembeheer. Zie www.skbodem.nl

Showcase IJssel-Vechtdelta: verbinding wateropgaven met regionale vraagstukken

Het gebied van de IJssel-Vechtdelta heeft te maken met diverse wateropgaven: een flexibele stijging van het peil van het IJsselmeer, differentiatie in veiligheidsnormeringen en een hogere rivierafvoer. De provincie Overijssel, de gemeenten Zwolle, Kampen en Zwartewaterland en waterschap Groot Salland werken binnen de gebiedsontwikkeling IJssel-Vechtdelta nauw samen om een duurzame ontwikkeling van de IJssel-Vechtdelta tot stand te brengen. Binnen de gebiedsontwikkeling IJssel-Vechtdelta worden de wateropgaven gekoppeld aan andere gebiedsvraagstukken en wordt zowel naar de korte als naar de lange termijn gekeken.

In lijn met de ontwikkeling van de Proeftuin Water zijn voor de gebiedsontwikkeling IJssel-Vechtdelta als onderdeel van de ontwikkeling van de Lange Termijn Perspectieven samen met alle stakeholders leidende principes, de IJssel-Vechtdeltaprincipes, vastgesteld en uitgewerkt:

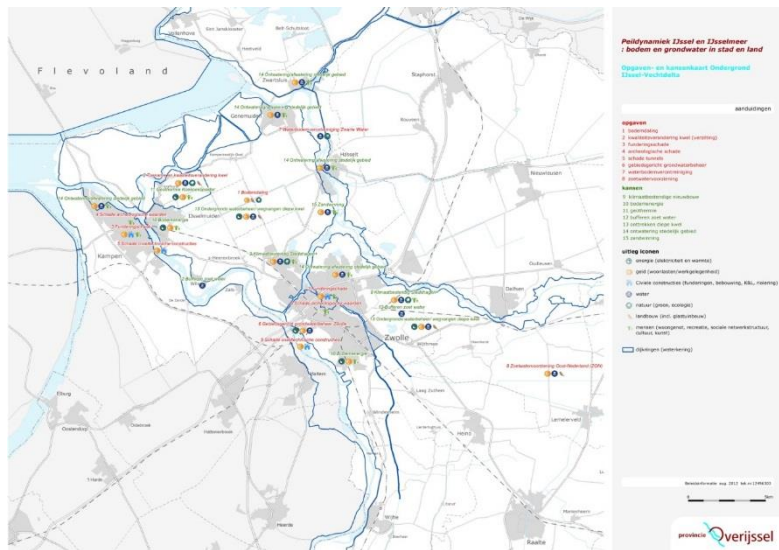
- 1 Waterveiligheid als basis;*
- 2 Duurzame gebiedsontwikkeling;*
- 3 Leefbaar en betrokken;*
- 4 Waardevolle omgeving;*
- 5 Toekomstvast investeringsperspectief;*
- 6 Volhoudbaarheid door veerkracht;*
- 7 Innovatie als motor en uithangbord;*
- 8 Bestuurlijk robuust.*

Opgaven en kansen vanuit de ondergrond

De SKB-showcase heeft specifiek tot doel om de rol van de ondergrond binnen de gebiedsontwikkeling van de IJssel-Vechtdelta handen en voeten te geven.

De showcase richt zich op het verdiepen van de bodem/ondergrond- en grondwaterproblematiek bij veranderende en in seizoenen fluctuerende peildynamiek van het IJsselmeer en de IJssel. Daarbij wordt gekeken naar de effecten als gevolg van hogere en lagere grondwaterstanden in het stedelijk en landelijk gebied, zowel van wateronderlast (schade aan funderingen, archeologische waarden, natuur) als wateroverlast (onderlopen kelders, natuur).

De ondergrond biedt ook diverse deeloplossingen voor de gebiedsvraagstukken: van klimaatbestendig ontwerpen, ontwateren via de ondergrond, peilgestuurde drainage en zoetwaterbuffering, bodemenergie tot en met zandwinning in combinatie met ophogen en koude-winning. De verschillende onderdelen zijn vertaald in en opgaven- en kansenkaart Ondergrond voor het gebied.

Op basis hiervan zijn binnen de SKB-showcase een aantal concrete deelprojecten geformuleerd. Nadrukkelijk wordt hierin het gebied centraal gesteld, worden de aanwezige watervraagstukken gekoppeld aan andere gebiedsvraagstukken en vervolgens de rol die de ondergrond kan vervullen bij het vinden van (deel)oplossingen voor deze vraagstukken.

Zo wordt binnen een deelproject onderzocht hoe de ondergrond een bijdrage kan leveren aan het klimaatbestendiger maken van een Zwolse wijk. Een ander deelproject richt zich op de verduurzaming van het watersysteem van de polder Mastenbroek door water dieper weg te vangen. Ook zijn er deelprojecten rondom bodemenergie/geothermie. De uitdaging bij deze deelprojecten ligt in het toepassen van de IJssel-Vechtdelta principes en specifiek in het versterken van de sociale kwaliteit van gebieden door het betrekken van bewoners en gebruikers bij de deelprojecten. Uiteindelijk doel is dat alle deelprojecten eindigen met een business case, die door gebruikers van het gebied verder kan worden opgepakt.

De integratie van de ondergrond binnen het ruimtelijk domein kan een bijdrage leveren aan duurzame gebiedsontwikkeling. Binnen Zwolle wordt hieraan handen en voeten gegeven in verschillende projecten, zoals Dieze-Oost en Stadshagen.

Bijlage 5: Artikel Stentor

Waterdag voor onze droge voeten

Hoe houden we ons in Europa's afvoerputje droog? Experts wisselen kennis uit op waterseminar.

Elke Kuijken

ZWOLLE - Stadshagen was met de kennis van nu niet meer op deze manier gebouwd. De Zwolse Vix-wijk ligt in een polder, is daardoor een badkuip en niet voor niks wordt er nu een geluidswal annex noodwaterkering aangelegd. De wal zou al komen, de kering is toegevoegd om het water buiten de deur te houden. Ruimtelijke ordening en veiligheid zijn geïntegreerd. Dat is de toekomst.

Het is donderdagmiddag in een hoekje van een zaal in het Van der Valk-complex als een Zwolse ambtenaar, expert op watergebied, dit te berde brengt tijdens het seminar Innovatie in waterveilig en klimaatbestendig inrichten dat hier plaatsvindt. Het is een hele mond vol abstracte woorden, maar het komt erop neer dat experts praten over hoe Nederland zo veilig mogelijk in te richten nu het afvoerputje van Europa te maken krijgt met de klimaatverandering. Dat betekent meer water. Veel meer water, vooral uit de rivieren. „Wij hadden Stadshagen nu veel hoger aangelegd.“ Een andere conclusie is dat deze regio niet alleen te maken heeft met de rivieren de IJssel en de Vecht/Zwarte Water, maar ook met de Derde Rivier, een onder-

grondse stroom die 100 meter onder Zwolle doorloopt. Deze Derde Rivier wordt gevuld door de Veluwe en de Sallandse Heuvelrug. Hij kwelt op in de Noordoostpolder en de polder Mastenbroek. Je kunt deze waterstroom gebruiken, zo blijkt. In de Zwolse wijk Assendorp is een Stichting Groener Assendorp in oprichting. Door het vergroenen van de wijk zaakt het hemelwater weg richting de Derde Rivier die het vervolgens afvoert.

Ook in Stadshagen zou dit kunnen door de uitbreiding Breezicht af te koppelen van het regenwater en dit via de Milligerplas, die in verbinding staat met de Derde Rivier, af te laten vloeien. Ook een van de conclusies van de dag: niet meer alleen de dijken verhogen, kijk ook naar andere oplossingen, want ze zijn er. Omdenken in waterland.

Het zijn projecten die al in uitvoering zijn of die nog in de pijplijn zitten die op het seminar bij Van der Valk aan de orde komen. Dat de waterdag hier plaatsvindt, is niet voor niks. Zwolle ligt centraal, maar het gebouw langs de A28 staat ook nog eens deels op palen, symbolisch voor het seminar dat een initiatief is van waterschappen, gemeenten, provincies, veiligheidsregio's, universiteiten en bedrijven die gespecialiseerd zijn in water en ruimtelijke ordening. Ruim 200 specialisten praten de hele dag over waterveiligheid, over ruimtelijke ordening en vooral ook over de koppeling daarvan.

Doel is het uitwisselen van kennis, netwerken, maar een doel is ook in workshops deelnemers te laten meedenken over projecten in den lande. Een deel van de aanwezigen maakt een excursie naar het toekomstige Reevediep, Kampereiland, en de noodwaterkering

In oktober 2013 demonstreerden Defensie-medewerkers hoe de geluidswal bij Stadshagen in Zwolle met 'bigbags' afgesloten kan worden. De wal kan met kleine aanpassingen een waterkerende functie krijgen. Foto: Toes van Dijk

bij Stadshagen. Er wordt ook stilgestaan bij het 'Deltaproof' maken van de Zwolse binnenstad. Binnen is een rollenspel: een evaluatie tijdens een overstroming. Speciale gast is deltacommisaris

Wim Kuijken. Het is zijn taak ervoor te zorgen dat Nederland droge voeten houdt. „Iedereen vindt het vanzelfsprekend dat we droog zitten. Het is goed geregeld, maar we zijn ook kwetsbaar, want er komt steeds meer water aan. Het is mijn taak om uit te leggen waarom we doen wat we doen“, zegt de 'waterminister'. De leek beleeft geen fijne dag. De meeste mensen weten het niet, maar 24 uur per dag pompt Nederland zich helemaal suf om het wa-

ter buiten de deur te houden. Dat doen we al sinds de middeleeuwen, maar er komt steeds meer water aan. „Als de gemalen bij IJmuiden stoppen, staat Schiphol 4,5 meter onder water“, legt Wim

Ruim 200 specialisten praten de hele dag over waterveiligheid en over ruimtelijke ordening

Kuijken uit. Sterker nog, de kans is per jaar 1 op 1000 dat in de Zwolse Diezerstraat anderhalve meter water staat. Als het een beetje mis gaat, loopt de Mastenbroekerpolder al vol. „Achter de duinen zitten de mensen veiliger dan achter rivierdijken“, zegt deltacommisaris Kuijken. Daar kun je mee thuiskomen in Zwolle of Kampen.

En dus moeten allerlei organisaties en burgers de handen ineen slaan om te zorgen dat de voeten

droog blijven en de geest helder. Dat gebeurt in Assendorp, een kwetsbare wijk als het water komt, met de Stichting Groener Assendorp, maar het gebeurt ook op de Kamper Eilanden, waar tientallen boeren wonen en werken. Ze zitten laag, te laag. Een aantal bewoners zit met allerlei instanties, gemeenten en waterschappen aan tafel. Wat doe je als het water komt? Wat zijn de opties? Vragen, maar wel belangrijke vragen.

“Achter de duinen zitten de mensen veiliger dan achter rivierdijken

Deltacommisaris Wim Kuijken